

2005 ЧЫЛДЫН ИЙГИ ЧАРТЫЫНДА "ШЫН" СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГАНЫ ИЮНЬ 10-ГА ЧЕДИР УЗАТКАН. ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫНАР!

«ШЫН» – ниитилел-политиктиг солун, неделяда чш катап чнер. Номчукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Номер бурцунге бдурцелгелерде, организацияларда, өөредилге, культура албан черлеринде чаартылгаларны, көдээниң амыдыралын

чырыдып, ол ышкаш номчукчуларның чагааларын тускай арыннар кылдыр белеткеп чндурцп турар.

Ийги чартык чылда чагыдылганың өртээ:
Хууда чагыдыкчыларга —264 рубль;
ооң иштинде редакцияга —126 рубль,

почта чедирилгези —138 рубль.
Пенсионерлерге (чигелделег) — 230 рубль;
Организацияларга — 300 рубль.
3 айда хууда чагыдыкчыларга — 132 рубль.
Пенсионерлерге — 115.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 55 (17003)

2005 чылдың
МАЙ 26,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.30
Садар өртээ — 3 рубль.

ШКОЛАЧЫ СӨӨЛГҮ КОҢГА

Аас-кежик чайыннаан, каас-чараш кеттинген оолдар, уруглар чыскаалыпкан: школаның тугун байырлыг марш-биле эки өөреникчилер үндүрүп, чыскаалды долгандыр эргиди. Школаның директору Т.Г.Ондар уругларга, башкыларга байыр чедиргеш, күрүне экзаменнеринге чедишкinnerни күззэн. Төрзэн школазының эжи уругларга кезээде ажык, амыдыралчы арга-сүмени башкыларындан кажан-даа ап болурун сагындырып, школа-биле харылзаазын үспезин чагаан.

Сөөлгү коңганың ол байырлыг чыскаалынга Кызылдың ийи дугаар школазын 40 чыл бурунгаар дооскан чаңгысклассчылар хүндүлүг аалчылар болуп чедип келген. 40 чыл бурунгаар оларны башкылап чораан башкылары, ам аравыста чок-даа болза, төрзэн школазынга өөрүп четтиргениниң сөстерин сөглөп, эртем-билгилгил кижилер кылдыр өөредип кааны дээш мөгейип чедип келгеннери ол. Оларның аразында башкылар, журналистер, культура ажылдак-

Дццн, май 25-те, республиканың буцу-ниити билиг школаларынга сөөлгү коңганың байырлалы болуп эрткен.

Тываның төөгүзүнде кажан-даа балалбас исти арттырып каан Тываның баштайгы интеллигенциязының каңнакчызы — Кызылдың ийи дугаар ортумак школазынга байырлалды бистиң корреспондентилеривис сонuurган көргөн.

чылары, эмчилер дээш, кымнарны чок дээр. Хүндүлүг аалчылар бөгүнгү доозукчуларга байыр чедиргеш, олардан улегер ап, ынак башкыларының, школазының адын сыкпайн, төлептиг кижилер болуп, Кызылдың ийи дугаар школазының алдарын улам бедик тударын күззэн.

Күрүне экзаменнеринче кирген оолдар, уругларның аттарын чыскаалга байырлыгы-биле кый-

гырды. Музыка-хөгжүм-даа чаңгыланды.

Сөөлгү коңга-биле! Бо хүн силерге уттундурбас болуп артын, уруглар!

Светлана БАЛЧЫР.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың ийи дугаар школазы байырлыг чыскаал үезинде.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Кажан? Каа? Чүү? Сонuurгантаалынар

Красноярск–Казань–
Стамбул

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери май 22-де Красноярскиниң «Сибирский транзит» деп театрлар фестивалынга киржири-биле аъттаныпкан.

Олар В.Быковтуң «Альпы дагларының сарыналы» деп тоожузуңга үндезилээн «Ынакшылдың үш хүнү» балладаны болгаш В.Шекспирниң «Лир хаан» деп трагедиязын көргүзөр. Улаштыр июнь айның баштайгы хонуктарында олар Татарстаның Казань хоорайга түрк дылдыг чоннарның театрларының «Науруз» деп фестивалынга киржири. Артистери дараазында Турцияның Стамбул хоорайынга фестиваль манап турар.

Чер чндурццңге
хамаарыштыр

ТР-де Шимчевес өңчүнүң чер кадастрының федералдыг агентилелинде Г.М. Чурук, С.К. Токаш-оолга удурткан бригада Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл кожуннарга ажылдаан.

Олар кожуннун, сумунуң чер-девискээрин ол черлерге быжыглаарының болгаш тус черниң кожунуңга чедир черлеринге черниң кадастр өртзэнге үндезилээн үндүрүүнүң хемчээлин тургузарының талазы-биле боттуг дузаны чедирген. Бо хонуктарда арткан

кожууннарга база ажыл уламчылаар. Чер үндүрүүнүң айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлеп алыры дараазында 2006 чылда тус чер чагыргаларынга бюджетиниң орулгалыг кеззэн чыып алырынга чугула хамаарылгалыг.

Эриктерни
быжыглаар

Чазактың ээлчеглиг хуралынга чамдык хемнер эриктерин быжыглаар ажылдар дугайында чугаалашкан болгаш аңаа хамаарыштыр доктаалдарны хүлээп алган.

Чижээ, Чөөн-Хемчикте Баян-Тала суур чоогунда Хемчик хемниң, Хорум-Даг суур чоогунда Чыргакы хемниң, Аксы-Барлыкта Барлык хемниң эриктерин быжыглаар, база ол ышкаш Кызыл хоорайның хем эринде камгалал дерилгелерин чаартыр талазы-биле төлевилелдерни бадылаан.

Төлевилелдер езугаар ажылдарны кылыры-биле конкурсту чорудары көрдүнгөн. Камгалал дерилгелер 8 балл чедир чер шимчээшкенинге удур күштүр, үөрлээшкни үезинде быжык болур ужурлуг. Ол ышкаш долгандыр турар бойдука хоралыг болбас, бүдүрүлгениң таарымчалыг технологияларын ажылдар үезинде ажыглаарын негелделерге кири-

Чойганмаа САТ.

УЛУГ ТИЛЕЛГЕНИ АЛДАРЖЫТКАН

Тыва Республиканың Чазаа Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылының байырлалының түңнелдерин үндүргөн. Тыва Республиканың Чазаа 2004 чылдың август 11-де доктаалы-биле Улуг Тиилелгениң 60 чылының байырлалын белеткээр болгаш эрттирер организаствыг комитеттин, ажилчын бөлүктерниң составын бадылаан, байырлал хүннеринде эрттирер кол хемчеглерниң планын ажылдап кылган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынның киржикчилериниң амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, патриотчу кижизидилгени экижидери-биле республика болгаш кожуннарның эрге-чагырга органнырнының, хөй-ниити организацияларының ажил-чорудулгазын илдепкежидер хемчеглерни оргкомитет алган. «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылының байырлалын белеткээр

болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаар дугайында» ТР-ниң Чазааның доктаалын 2005 чылдың апрель 6-да хүлээп алгаш, ону күүсеткен.

ТР-ниң Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының яамызының медээзин езугаар алырга, чүгле 2005 чылда дайының хоочуннарынга 30 «Ока» автомашины бербен. 2005 чылдың бирги кварталында Күш-ажыл яамызы дайынынң 30 хоочунун санаторий-курортка эмне-

дирин организастан. Тус чер бот-башкарылга органныр-биле кады дайынын инвалиттеринин болгаш киржикчилериниң чуртталга байдалын экижидер ажылды чоруткан. Оларның бажыннарынга, квартираларынга агар болгаш капитал септелгелерни кылган. Дайын инвалиттериниң болгаш киржикчилериниң чуртталгазының байдалын экижидери-биле оларның дыка хөйүңге Кызыл хоорайда чаагайжыды туттунган квартираларны бербен.

Кызылда чурттап турар 226 дайын инвалитиниң болгаш киржикчилериниң 202-зинден чурттап олар байдалын экижидеринге хамаарышкан янзы-бүрү дилгелерни кылган билдиришкinner кирген. Квартираларның септелгезин чорудары-биле «Сай» тудуг-бүдүрүлгө кооперативи-биле 293,1

муң рубльдин керээзин чарган. Улуг-Хем кожунга «Соңгаже көрүш» деп ачы-дуза чедирериниң хемчээз эрттирген, хөй-ниитиниң киржилгези-биле 12 хоочуннун чуртталга байдалын экижидеринге дузалап, квартираларны чугайлаан, ашталгезин чоруткан. Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем кожуннарга школалыларны кириштирип тургаш, шупту Ада-чурттуң Улуг дайынынның киржикчилериниң социал амыдырал байдалын экижидеринге дузаны чедирген. Ийги чартык чылдың төңчүзүңге чедир хоочуннарның квартираларының агар болгаш капитал септелгезин чорударын планнап турар.

Дыка хөй кожуннарда Ада-чурттуң Улуг дайынынның киржикчилериниң болгаш дайын шөлүңге маадырлыгы амы-тынын

бергеннерниң тураскаалдарын тургузар болгаш мурнунда кылган тураскаалдарны чаагайжыдар талазы-биле ажылдарны чоруткан. Эрзин кожундан фронтуже чоруткан эки турачыларга тураскаалды тургускан. Таңдының Кочетов суурда Оюн алышкыларга болгаш бо суурдан дайынче чоруткан 17 эки турачыларга мемориал комплекзин май 20-де ажыткан.

Республиканың чер болганга Тиилелге хүнүңге тураскааткан хөй санныг культура-массалыг хемчеглер, дайынын чолгаш күш-ажылдың хоочуннарының амгы салгалга чаалап берген тайбың, аас-кежиктиг чуртталгазын алгал-йөрззген кежээлер, ужуражылгалар хөйү-биле болуп эрткен.

Бистиң корр.

Ажыл-херекчи чутта

ХӨМҮР-ДАШ, ДЕМИР-ОРУК...

Чоокта чаа ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы А.В. Брокерт Элегестин кывычал (кокстуг) хөмүр-дажын шингээди амыр болгаш Курагино—Кызыл аразының демир-орунун тудуун эгелээр талазы-биле ажылчын чөвүлел хуралды эрттирген.

Ук хуралдың ажылынга «Межпромбанк» ХАН-ның эргелекчизиниң оралакчызы А.Мельников, «Енисейний үлетпүр компаниязы» ХАН-ның төлээлери Я.Мамонов, Б.Садыков, А.Арт, Е.Горилый, төлевилел ажылдарының чингине күүседикчилериниң төлээлери—Петербургта Гидрошахт институттан В.Иванов болгаш Ю.Смирнов, «Донбассшахттуду» күрүненең холдинг компаниязының киржи болур күүседикчизиниң төлээлери А.Ардашев, В.Тарасов, Чөөн талакы хөмүр-даш эртем-шинчилел институтунуң ажыл-дакчызы А.Демина, М-54 орук эргелелиниң начальниги С.Санаа олар киришкен.

Бо хуралдың ажылынга киржир күзелдин илередип, төлевилел дугайында медээлер чыып алыры-биле Магнитогорскиниң металлургия комбинатының төлээлери—ММК-ның кол геологу Н.Ушаков болгаш кол инженер А.Великанов олар база келген.

Ук төлевилелди белеткээр болгаш боттандырар дээр үеде ажылдың эң идепкейлиг үези эгелээн-дир деп, А.Мельников демдеглээн. Мооң мурнундагы хуралга төлевилелдин сорулгаларын, чорудар ажылдарны дугурушкан: төлевилелдин кол сорулгаларын, боттандырар үе-чадазын, чурумун болгаш принциптерин тодараткан турган. Төлевилелдин техник-экономика үндесинерин амгы үеде Колкүрэкспертизада дугуржуп турар болгаш Саянга демир-орук тудуунуң төлевилелин чурттуң транспорт төлевилелинге база демир-орук транспортун 2010 чылга чедир хөгжүдериңиң федералдыг тускай сорулгалыг программасында киригген. Тываның кывынгыр хөмүр-дажынга сонуургал улгаткан. Ылаңгыя төлевилелге чээли курлавыры улуг. Внешторгбанкыны киришилтер дугайында принципалдыг дугуржулга чедип алдынган.

Белеткел ажылдарының ийги үе-чадазында шахта өзектерин тургузар талазы-биле төлевилел ажылдарын эгелээрин аңаа хаара

туткан черлерниң аразынга хувааган. Внешторгбанкының удуртукчуларының негелдезин езугаар айыткан ажылдарны дүргедирин шийтирилээн. Бо чылын безин ээлчеп ажылдаар кижилерниң чурттаар суурун, энергетика подстанциязын тудуп эгелээрин, күчүлүг транспорт сегин тургузарын, хөмүр-даш сөөртүр күштүг машиналарны шилип алырын дугурушкан. Төлевилел ажылдарын дүргедирин-биле кол күүседикчиге дуза кадар төлевилел организацияларын тургускан. Бо чылын чорудар ажылдарның бюджетин Межпромбанкының директорлар чөвүлели бадылаан. Баштайгы хөмүр-дашты келир чылын ал эгелээр.

Бо неделяда республикага үттекчилер, а август айда дериг-херекселдер кээп эгелээр. Ол ышкаш М-54 автооруктуң чамдык частоктарын, көвүрүглерни быжыглап, чаартыр ажылдар шулуудаар. Магнитогорскиниң металлургия комбинатының кывынгыр хөмүр-дашка бир чылда хереглели 7,5 миллион тонна, ычангаш ооң төлээлери бо төлевилелге киржири-биле республикага ам-даа ажылдаарын дыңнаткан.

Төлевилелдин өртээ аар-даа болза, аңаа киржир күзелдиг инвесторларның хөй бооп, төлевилелди боттандырары-биле адаанажыр күзелдиглерниң саны көвүдээнин А.Демина дыңнаткан. Тывада шинчилеп, тодараткан хөмүр-даштың хемчээли 20 миллиард тонна ажып турарын барымдаалааш, ону 300 чыл ажыг үеде ажыглап болуру илерээн, а Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейни ыңдыг хөмүр-даш талазы-биле делегейде чок дээр, дээр көрбээн чер бооп турар.

Чаа төлевилел езугаар хөмүр-даш тывыжының эң чаа аргаларын аңаа ажыглаар. Республиканың келир үедеги сайзыралыга оон чедирер дузазы кайгамчык улуг. Экономика сайзыраар, экологияны хирлендирбес чаа аргаларны төлевилелде кириген.

Бистин корр.

АШТЫП БАТКАН БАЯН-КОЛДУҢ МАЛЧЫНЫ

Андрей Байкараевич Содунам 1940 чылда Баян-Колга сурагылыг малчын кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген. Ооң адазы бир катап кончуг соок кышта дөрт катап көжүпкеш, Көжер-Содунам деп шоллага четкени-даа бар. Ажылынга харысалгалыг, байлак

онааштыр 120 болгаш оон-даа хөй хураганны дорукурутуп, бир хойдан-на ортумаа-биле 2,5 килограмм дүктү кыргып ап турган. А хойжу болуп 32 чыл дургузунда ажылдап келген үезинде 176 муң хураганы өстүрген, республикага, чуртка

лынга бердинген, харысалгалыг езулуг малчынар шыдаар дээрзин олар херек кырында күш-ажылы-биле бадыткап, алдаратты, шаңнал-макталды-даа чаалап ал чоруур. «Хүндүлелдин Демдээ» орденниң, Күш-ажылчы Алдар орденниң ийги болгаш үшкү чергезиниң, хөй санныг медалдарының эдилекчизи Андрей Байкараевич Содунамның ады «ХХ-ги чүс чылдың алдарлыг кижилери» деп номче база кирген.

Андрей Бакараевич Тываның мал ажылының сайзыралыга бодунуң үлүг-хуузуң ам-даа кирибишаан, ол оглу Альберт, 6 кызы база оларының ажы-төлү, ха-дуңмаларының дузазы-биле хуузуңда 600 хире шээр малды, 40 хире бода малды азырал өстүрүп орат. Малчын Көжээлиг Өдекте кыштаандан ыңдыг-ла ырак эвесте Доора Кара-Сугга чазаглааш, одар-белчиң четчип үнүп келири билек, Дөргүңче мал семиртип чайлаглап үнеринге белеткенип турар.

«...Аңгылаарың, башкаларың Аңгы кижизи эвес-тир мен. Аштып баткан Баян-Колдуң Алдар-аттың оглу-дур мен. Өскелээриң, башкаларың Өске кижизи эвес-тир мен. Өскен-төрээн Баян-Колдуң Өштес чаңгыс оглу-дур мен...»

дигилеп кожамыктап каап орат ындазыңдан хөглүг-баштак бо малчыны, шынап-ла, бай диртен байкараларың адын сыкпайн чоруурларың бирээзи. Ол бо чылын бистин солунуң шаңналы дээр Май 9-та болган тыва хүрешке база деткиччилээр.

Чойганмаа САТ. В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

дуржулгалыг малчының огу, аныяк оол Андрей Содунамга Кызыл кожуунуң «Х Улуг Хурал» колхозунуң удуртукчузы бир кодан шээр малды хүлээди берип, аңаа улуг бүзүрелди көргүскенден бээр бо чайын талгы-ла 35 чыл болур. Андрей Байкараевич өөнүң ишти-биле малчынааш, хөй-даа эвес 3 чыл чедип чорда, оларның ажылының түңнелдери чүгле кожуунга эвес, харын республикага бедик көргүзүглерниң бирээзи болу берген.

Ол чылдарда аныяк малчын Андрей Содунам чүс хойга

бедик шынарлыг 48,5 тонна дүктү бүүдүрүп берген.

Бо бүгү чедишикиннерде онза чажып чок деп, ол боду бөгүнде бадыткап чугаалаар. Кыжын шээр малын Ак-Дага кыштагладыр, а чайын хойларын, хураганныр Баян-Кол бажында кайгамчык серин, арыг кара сулуг, кадар өттүг, чараш чурумалдыг черлерге чайлагладып, семиртип ап келген. Ындыг черлер Тывада эвээр эвес. Ада-өгбелеривистен салгал дамчып келген малчының бачым-даа бол, чоргаар ижин чалгаа-шүшпен кижилер угбас. Ону А.Б. Содунам ышкаш ажы-

Айыткалды чугаалажып тур

ТОДАРГАЙ СОРУЛГАЛАР САЛДЫНГАН

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралына (парламентизинге)2005 чылда республикада байдал болгаш күрүне политиказының дугайында бо чылгы Айыткалы республиканың социал-экономика бурунгаар хөгжүдериңче угланган болгаш тодаргай сорулгалар салдынган.

Айыткалды бир кол улганышыкыны — Россия бодунуң төөгүзүнде дөрт деңнелдин бюджетинче бир дугаар кирип турары-биле холбаштыр, Чазак Баштыңы бюджетте тургустунуп турар чидиг айтырылгаларга хамаарыштыр бодунуң бодалын дорту-биле чугаалаан деп болур. Оон федералдыг төптүү орулганын улгаттырарынче угланган политиказын чөптүг эвес дээрзин боттуг барымдаларга үндезилеп шүгүмчүлээнин деткир-дир мен.

Республиканың орук ажыл-агыйының айтырыын шийтирилээр,орук фондузун тургузарын чедип амыр ажурлуг дээрни биске орукчуларга өөрүнчүг болду.Каш чыл бурунгаар орук фондузун дүжүрүп кааны-биле, Россияның орукчулары дыка хөй ашканы чидирген. Сайзыраңгай чурттарга көөрде, Россияда, оон иштинде Сибирьеде автомобиль оруктары кончуг нарын байдалда турар. Ылаңгыя Сибирьниң автооруктары ажаал тударының чарыгалды өске девискээрлерге көөрде, дыка улуг. Бистин республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак Россия Федерациязының Күрүне Чөвүлелиниң президиум

кежигүңү, Сибирьеде бир улуг эрге-дужаалдыг кижиниң бирээзи болгай, орук фондузун катап тургузарының дугайында айтырыгны көдүрүп болур кижиниң бирээзи. Идегелди бүзүредип болурунуң аргазы бар.

2005 чылдың республика бюджетин хүлээп алырының бир саадаан кол чылдагааны үндүрүп албанының бодунуң орулганын бадырар дээр чоруткан ажылының түңнелинде болган деп шүгүмчүлээнин чөптүг деп санаар мен. Республика бюджетин бадылавайн, дөрт ай иштинде ону тудуп келгени-биле республиканың орукчуларына нарын байдал тургустунуп турду. Мен борта улуг ыравайн, мындыг чижекти кирип көрейн. Республиканы Орук агентилели республика бюджетинде турар болгаш колдуунда ийи үндүрүгден тургустунар. Бирээде, нефтепродуктуларның акциз чыылдазындан, ийиде, транспорт үндүрүүнден. Транспорт үндүрүүнден бо чылын 27725 муң рубль кирер турган, бо хүнге чедир киргени 2705 муң рубль азы күүсселдези 10,9 хуу болуп турар. Чылдың чарты төнер чедип турар.

Бо чылдың март 11-де Тыва Республиканың Чазааның № 330 доктаалы-биле 2005 чылда республика девискээринге транспорт үндүрүүнүң чыылдазының талазы-биле хемчеглерни бадылаан. Ол хемчеглерниң бири чүүлүнде ТР-ниң ИХЯ-ның ОШАЧКИ биле Россияның үндүрүглер болгаш чыылдалар талазы-биле федералдыг албанының Тывада эргеле бо чылдың апрель 1-ге чедир транспорт эзлериниң баазалыг медээлерин кылып доозар турган. Ажыл чоруп турар-даа болза, ама-даа доозуп чадап каан. Бо чылдың июль 1-ге чедир 6752 муң рубль транспорт үндүрүү кирер турган болза, май 24-ке чедир 2705 муң рубль кирген. Эрткен чылдардан бээр транспорт үндүрүүнде өрелиг кижилерниң даңзызын тургускаш, республика прокуратуразынче кириер ажылды ол хемчеглерниң 3-кү чүүлүнде айтып турар. Бо чылдың бири кварталында 891 өрелиг кижилерни Кызыл хоорайның прокуратуразынче кириген. Автомобиль оруун ажыглап турар болганда, транспорт үндүрүүн ак сеткилдиг төлээрин утпазы чугула. Ынчалза-даа республиканың үндүрүг албаны үндүрүглер болгаш чыылдалар-биле бо хире кошкак ажылдап тургаш, боттарының орулганын бадырар дээр бюджет саададып, республиканың дыка хөй бүдүрүгелеринге улуг шап-таразыны тургусканы канчап-даа таарышпас. Республика бюджетинде на-

рын байдал тургустунуп, улуг саадаашкын-биле хүлээп алдынган-даа болза, орукчулар республиканың автооруктары ажаал тудар талазы-биле хүлээлгезин багай эвес күүседип келген.Бо хүннерде автооруктарының септелгезин чорудуп, чайгы чылыг хүннерни чөптүг ажыглаар дээр, бүгү күштү ынаар угландырган.

Бо чылын бистин планыышта ийи улуг тудуг кирип турар.Алаш хемде көвүрүгнү тудуун уламчылаар бис. Эң кол объектиге Бояровка—Тоора-Хем аразында автоорук хамааржыр. Бо оруктун ниити дөзевилел-төлевилел өртээ 1 млрд. 273 млн. рубль. 1998 чылдан бо хүннерге чедир 79,3 млн. рубльдин ажылдары шингээди алдынган. Тайга черниң малгаш-тулаа-биле тудушкан орук болгаш улуг чарыгалдыг,элээн нарын болуп турар. Эрткен чылын 3 км автоорукту 15,8 млн. рубль-биле кылып, күрүне комиссиязынга дужаадыыс.

Федералдыг бюджет биске дузалашпайн турар деп чугаалап шыдаас мен. Бо чылын федералдыг Орук агентилели Бояровка—Тоора-Хем аразында автооруктуң 127 километринден 139 километринге чедир кылырынга 70,0 млн. рубльди берген, республика бюджетинден 8,0 млн. рубльди берип турар. Ынчал кээрге, бо чылын 9 км орукту күрүне комиссиязынга дужаар бис.

Ам удавас Москва чедип, келир чылдың бюджетин ажылдап

кылырынга киржип база акша-төгериң айтырыын шийтирлеп, диленир апаар мен. Бистин республиканың байдалын эки билип, федералдыг Орук чери биске дузалап келген, дузалап-даа турар. Чазак Даргазының бо чылгы Айыткалында орук фондузун дүжүргөш, ону субсидия болгаш субвенция-биле солаанын шүгүмчүлөп турары чөптүг. Федералдыг бюджеттен келген акша чаа оруктарны, көвүрүглерни кылырынга ажыглаттынар. Тус черниң автооруктары республика бюджетинде ажаал тудары көрдүнүп турар.

Келир чылдан эгелээр, республика үш деңнелдин бюджетинче кирер болганда, мында база нарын айтырылгалар тургустунуп турар. Ол талазы-биле Айыткалды тодаргай сорулгалар салдынган. Кожууннар иштинде турар азы өскээр чугаалаарга, кожууннар төптери биле суурлар аразында турар автооруктар кожуун өнчүзү кылдыр тургустунар. Ону ажаап тударын кожуун бюджетинде чорудар. Бо база белең эвес айтырылгаларны бирээзи болур. Ооң канчаар боттанырын амыдырал боду көргүзе бээр.

Чазак Даргазының бо чылгы Айыткалы амыдыралчы уткашынарлыг, республиканы мурнунда тургустунуп турар нарын айтырылгалары шийтирилээринге улуг салдарлыг болганын демдег-леп каары чугула.

Данзын-оол ОНДАР, ТР-ниң Орук агентилелиниң директору.

ПАРЛАЛГА — ЧОННУҢ ҮНҮ

«БУЗУК КӨРҮНЧҮКТЕН» ЧҮНҮ КӨӨР БИС?!

Бистиң корреспондентивис Тываның атураагы чогоалчызы А.А. Даржай-биле ужурашкыш, парлаалгага болгаш өске-даа айттырыгларга хамаарыштыр чугааны кылган. Ону номчукчуларывыска сонургалды.

— Александр Александрович, тыва парлаалгада бөгүн таваржып турар бергелерге хамаарыштыр санал-бодалчынарны чугаалап көрүңер. Чогоалчы, журналист ажилын «бешке» билир-ле болгай силер. Парлаалганың сайыды эргедүжүгеге-даа ажилдап чордунар.

— Парлаалганың чонга болгаш ниитилелге, оон туржук, чаңгыс кижиниң амыдырал-чурттагызынга ужура-салдары улуг дээрзин улуг-бичини улус шупту билер. Солун-сеткүүл амыдыралдың чардынмас кезээ апарган. Парлаалга — караавыс, кулаавыс. Чурт иштинде болгаш чырык өртөмчейде чүү болуп турарын оон билип апар болгай бис. Тыва парлаалгага хамаарыштыр ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары, ылаңгыя бюджетке хамаарыштыр — солун-сеткүүлдерниң акшаландырышыкынын кажангызындан-даа чидиглендиргени кончуг хараданчыг болгаш хомуданчыг-дыр.

Бүгү назынымда парлаалга-биле холбаалыг ажилдап келдим. Бүгү чуртталгам, шынап-ла, парлаалгага эрткен. Солун редактору, ном үндүрер чериниң редактору-даа чордум, парлаалга сайыды, Дээди Хуралдың депутаты тургаш, парлаалга болгаш уран чүүл талазы-биле харылап-даа тур-

дум, мындыг чаржынчыг чүве көрбээн мен. Парлаалга хоойлу-зунун хажыдышыкыны-дыр деп хулээп көөр-дүр мен. Политиктиг оюннарның салдары, кавыны солуннарга, парлаалгага дорту-биле дээр турарында кандыг-даа үзел-бодалдыг кижиниң сеткилинге дүүшпес. Бо политиктиг истеп-сүрүүшкүн-дүр. «Шын» солун биле Тыва Чазактың үзел-бодалдары Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының политиказы-биле дүүшпейн турарынын чылдагааны-биле бо бүгү болган боор. Кандыг-даа чөрдүздээни эпчөп-биле шийттирээр ужурулг.

— **Чогуу мындыг байдал чүдөн тургустунуп келген деп бодаар силер, Александр Александрович?**

— Ажыы-биле чугаалаарга, чоннуң мындыг мерген чугаазы бар: «Өшкү чудаанын үзөр». Чазак биле Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазы чөрдүздээрин эптиг-чөптүг сайгарып албаанынын түннелинде, кыдыында солун-сеткүүлдер «качыгдап», ында ажилдап турар кижилер, оларның өг-бүлелери бергелерге таваржып турары ол-дур.

Депутат-даа кизи өг-бүлелиг, ажы-төлдүг, оларын канчап азыраарын бодап орат. А солуннар ажилдакчылары база-ла ындыг болгай, оларның ажилчын олуттарын кызырып кааптарга, чеже-

чеже өг-бүлелер эвээш-биче орулгазындан чарлырыл? Аар согуу ышкыжыл ол. Олар кая ажилдаарыл? Тывада ажил чок кижилерниң саны улам көвүдээр-лери.

Солун чокта ниитилел хөгжүлдөзү кайнаар углаарыл? Амыдыралдың чедер-четпестерин чүнү дамчыштыр сайгарып, эде-рил? 2005 чылдың ийги чартыында солуннар хагырынын, Тываның парлаалгазының кырында караңгы булуттар хар, долу чааытыг, каржы чаазын төгери-ле ол-дур.

— **Парлаалга ажилдакчыларының «аксы-боскун үзе кеспезиниң» аргазы черле чок болуп турары ол чүве ирги бе?**

— Хүндүлүг депутаттар стол артында олуруп алгаш, дугуржулга кылыры чугула. Парлаалга амыдыралдың көрүнчү болганда, «бузук көрүнчүктен» чүнү көөр бис? Депутаттар чоннуң долу бүзүрөттүрген кижилери болганда, чонну «караңгы дүмбейже» чүге кириер деп турарын дорт айтырар апаар.

Мен депутаттап чоруу шаамда Тываның парлаалгазы, ном үндүрүлгезиниң акша-төгериин камгалажып, ол хамаанчок немелде акша-төгерики кириртир дээр кызып чордум. Азы бо Парламентте солун-сеткүүлдү камгалаар кизи чок болганы ол чүве ирги бе? Чазактың-даа, Улуг Хуралдың-даа ажил-чорудулгазының дугайында солуннарга парлавас болза, кайыын билип алыр бис, че? Улус багы коптарар хөңнүм чок, ынчалза-даа бо удаа депутаттар улуг частырыны

кылган-дыр деп парлаалга ажил-дакчызы чораан, ам номчукчу, бижикчи кижиниң нүүрүнден чугаалап ор мен. Дайынның берге чылдарында безин солун соксаал чок үнүп турган, ам кээп, тайбың өйде чүү деп чүвөл ол.

— **Бо шагда акша-төгерики боттарының күжү-биле ажилдап алыр апарган-дыр, реклама, чарлалдардан орулгандан кирип алынар дээр апарган...**

— Боттарыңар ажилдап алыңар дээр, эмгежок хөй, төнмөс-батпас чарлал, реклама бээр хире улуг бүдүрүлгелер, организациялар кайыл? «Шын» дээр чарлалдар-биле амыдыраар солун звес-тир. «Шын» дээрге ниитилел-политиктиг солун ышкыжыл. Ам 80 харлаар, Тываның баштайгы парлаалгазының тынын үзүп каарга, кайын боор! Депутаттарың боттарың ажилдап кылып турары хөй хоойлуларга «Шын» солунга парлаалтынмаан шаанда, күш чок болур ийик чоп. Ынчаарга ол хөй хоойлуларны парладыр дээр боттары хөй акша-төгерики үндүрүп, төлээр апаар-ла-дыр.

Массалыг информация чепсектеринге күрүне дузазын көргүзериң дугайында хоойлуңуң төлөвиленин чугаалажып турар деп сураан дыйнадым. Ону эки чүүл-дүр деп көөр-дүр мен. Ол хоойлуга немелде кылдыр солун-сеткүүлдерниң акшазын кызыр-базынын дугайында айтырыгы кириер болза, улам эки. Ол чугаалажып турар хоойлуңуң төлөвилели парлаалганың эрге-ажыын камгалаар боор деп идегээр-дир мен.

— **Солуннарның ажылынга хамаарыштыр бодалдарыңар кандыгыт, Александр Александрович?**

— Чамдыкта «Шын», «Тувинская правда»-даа солуннарга үнүп турар материалдарның утка-

шынарынга хуумда таарышпас кизи мен. Ынчалза-даа оларның үзел-бодалдары, ук солуннарның номчукчуларының үзел-бодалдары ыяап-ла мээр-биле дүгжүп турар ужурулг эвес. Ынчалза-даа бо кизи чүнү чугаалап тур адырам дээр, хандыр сайгарып, чедер-четпезин сүмележир турбуче, чүгле боттуң бодалын туткаш турар болза, алыс шынга чедери берге. Чөрдүздээлиг талалар бот-боттарың дыйнажып өөренир херек. Парлаалгага хамаарыштыр тургустунуп келген байдалды база депутаттар эде көрүп, үстүнде чугаалааным хоойлуңуң төлөвиленин чугаалажырынга парлаалга ажилдакчыларын дорт кириштирип, бо айтырыгке черле эглири күзенчи.

— **«Шынның» арнын каастажып чоруу чогоалчывыс силерниң кадыкшыл байдалыңар дээр сагыш човап чоруу номчукчу, бижикчилерниң хөй дээрзи чугаажок. Кадыкшыл байдалыңар кандыг ирги, Александр Александрович?**

— Сагыш човап орат чонумга, өөрүп, мөгейип ор мен. Новосибирск хоорайга карака кежишин эртекке келдим. Эмчилер «чырыкты көрө бээр сен» деп азаан. Академик Федоров аттыг эмнелгениң салбырынга кестирдим. Чырык өөрү дег ааскежи кайда боор. Эске чүнү-даа кизи боду кылып, чедип апар болур. Ынчангаш номчукчуларымга, чонумга караанарны камнап-ла чоруп көрүңер деп чагыыр-дыр мен. «Ийи кара дег кедилг эш чок, иези ышкыш шынчы кизи чок».

— **Солун, чараш чогоалдарыңарны өөрүп манаар бис, дүрген-не экижип апар көрүңер, Сан Саныч.**

Светлана БАЛЧЫР
чугаалашкан.

ТӨЛӨП БЕРИП ЭГЕЛЭЭН

Эрткен неделяда, ССРЭ буурап дүшкениниң соонда, бүзүрөл чок читкен деп санаттынып турган Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг адаанче кирген зоназының компенсациязы 20 млн. рубльди Тыва Республика алган. Эң-не кол чүве — акшаның түңүндө эвес, а херек кырында ГЭС-тиң удуртулгазы боттарының эрги өрезин төлөп берип эгелээнинде.

каш аштырганы эрте-даа, орай-даа болза, ол айтырыг экономиктиг маргыжышкындан үнгеш, политиктиг «чогушка» чедер турган. Ынчап кээр, бистиң Тываның туржу, Хакасия, Красноярск край-биле деңгеге чүлге ГЭС-тиң ажил-чорудулгазынын түннелинде чедер эвес, оон-даа улуг айтырыгга чедип болур турган.

Бо айтырыгга республика шыңгызы-биле белеткенген. Суг алган зонаның талазы-биле шупту документалары көдүрген, станция тутканынын түннелинде республикага чедирген когаралды ший-чилээр-биле эртемден-гидрологтарны хөлезилеп алган болгаш хөй-ниитини хаара туткан. Ажыы чок политиктиг оппозицияның энергиязын безин ооң кол агымынче угландырыптар аргалыг болган. Тодаргайлаарга, Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожуннарның айтырыглары-биле ажилдап турар Хоойлужудулга палатазының депутаттары хөй-ниитиниң хөлэээн санал-оналын көдүрүп үндүрген. Ылаңгыя Хоойлужудулга палатазының депутаты В.Бартына-Сады Саян-Шушенск ГЭС-тиң удуртукчулары-биле чагаалажып, айтырыгны чиди-биле тургузуп тур-

ганы, оларны ТР-ниң Чазаның специалистерин дыйнаарынче албаданган.

Кажан Лебедь биле Чубайс судтажып эгелээр, 2004 чылда энергетиктер өске регионнар-биле хоойлу-дүрүм езуугаар чугааны чорудуп эгелээ. Чүге дээр, Хакасия-биле чергелештир олар база Саян-Шушенск ГЭС дээр айты-

Неделяның болуушкуну

рыгны көдүрүп болурун энергетиктер билип турган. Хлопонин ынчан чаа соңгуттурган болгаш ол айтырыгга колдуу киришпээн. Ш.Д. Ооржакка ол айтырыг берге болган. Бир звес энергетиктерниң талазынче кире бээр болза, чоок өңнүү Лебедьке чараш эвес болур. Бир звес энергетиктерниң талазынче кирбес болза, республикага база багай болур.

Бо айтырыг талазы-биле ТР-ниң Чазак Даргазы чөптүг шийттирнү хулээп алган. 2004 чылда Саян-Шушенск ГЭС-тиң удуртулгазы-биле совет үениң өрелерин төлээриниң талазы-биле чамдык дугуржулгалар чедип алдырган. Эрткен чылын республика ниитизи-биле 37 млн. рубльди алган. Ооң дузазы-биле соңгаарладып болбас хергелелдиң ай-

тырыгларын шийттирлээн, тодаргайлаарга, Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожуннарның «Тываэнерго» ААН-ниң мурнунга чыгы берген өрелерин төлээп болгаш республиканың энергия хандырылганынын талазы-биле нарын айтырып ынчаар үзе шийттирлеттинген. Бо айтырыгны улаштыр шийттирлээр-биле республика Баштыңы Тываның Девискээр энергетика комиссиязынын даргазы Мерген Анай-оолду суг алган зонаны акша-төгериин шийттирлээриниң талазы-биле ТР-ниң Чазаның албан езузу-биле төлээп кылдыр тургускан болгаш шупту чугаалажышкынарга киришкен.

Саян-Шушенск ГЭС-тиң «элчини» кылдыр тургускан эрге-дужаал хөй-ниитиниң ажылы болур, төлевер чок, томуйлашкын ажыктыг болган болгаш бадыкатынган. Ам бо 20 млн. рубльдиң келгени ону тодаргайы-биле бадыктып турар. Ынчалза-даа М.Анай-оолдуң чугаалап турары-биле алырга, ол акшаны ГЭС-тен алырынга чедир чугааны чорударда дыка хөй техниктиг кара ажилды кылыр болгаш эптиг-чөптүг аргаларны ажыглаар апаар деп турар.

Суг адаанче кирген черлерниң компенсациязы дээр 100 млн. рубльдиң 57 миллиону төлеттинген. Артып калган акшаны алырынын талазы-биле биске-даа, энергетиктерге-даа ажыктыг бир арганы бодап тывары артып калган.

Т.НИКИТИН.

Чөөн-Хемчик кожундан

ТУРАСКААЛ САМБЫРА

Хайыракан суурда тураскаал самбыраны суурнуң ортумак школазының чанында кылып тургускан.

1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынын үезинде фронтка эрес-дидими-биле киришкен маадырлыг фронтчулар, чаңгыс чер-чуртуглары Даңзы-Белек Чүлдүмович Ооржак, Монгуш Араптанович Сүгдөр-оол, Тимофей Күзечевич Пичен-оол (олар ам бистин аравыста чок), ам сезен ажыг харлыг, амгы үеде Хайыраканда чурттап, ажилдап чоруу фронтчу Вера Чүлдүмова Байлак болгаш өскелерниң-даа адын бижээп бо тураскаал самбыра сагыш-сеткилдиг чырыктылыг белээ-дир.

Бо тураскаал самбыраның

Камбы-лама — кожууннарда

Тыва Республиканың V Камбы-ламазы Апыш-оол Сат Тываның бүгү кожуннарын кезип, бодун таныштырып, чон-биле ужуражып чоруп турар.

Камбы-лама сарыг шажынның салдарын бүгү чонга, эн ылаңгыяда аныяк салгалга чедирер дээр ачы-буянын чедирип чоруп турар.

Тываның Камбы-ламазы Апыш-оол Сатка хып дээр чалыбы назын үезинде, сарыг шажын эртемин долузу-биле шингээдил алырынын бүгү аргазы бар, тыва чонга шажынның өөредийн нептередир улуг үүле онаажып турары чугаажок. Ол Чадаанага баргаш, Устүү-Хүрээ туудун болгаш ооң бурун шагдан туруп келген черин барып көргөн. «Буян-Бадырғы» музейге киргеш, ооң төөгүзү-биле таныжып, сонургаан. Чер-чурту Хендергей чону-биле, Ча-

байырлыг ажыдышыкы май 20-де болган. Фронтчу-дайынчы Вера Байлак дайын шөлүңе эрткен уелерин болгаш Май 9-та Москвага Тилелгениң 60 чылынга тураскааткан парадка киришкенин чылган чонга чугаалап берген. Байырлыг ажыдышыкыга кожуун чагырганынын баштынынын оракакчызы М.Д. Ховалыг, иштики херектер органынын хоочуну Василий Пирлей, Вера Байлактын уругдары болгаш өскелер-даа байыр чедирип, суй белектерин сунганнар. Байырлыг ажыдышыкын үезинде Россия хамаатызынын паспорттарын школаның элээн хөй өөреникчилеринге Вера Байлак ты-высканы төөгүлүг, уттундурбас бооп артар.

даана хоорайда Култура бажының хөй чүдүкчүлөр-биле ужурашкан. Камбы-ламаның допчу намдарын, эртемниң талазы-биле лама-башкы Норбу-Самбуу Март-оол чылган чонга таныштырган. Ужуражылга кезээ-зинге кожуун даргазы Н.Х. Куулар, Чадаана хоорай чагырганынын даргазы Н.О. Кара-Сал олар Сат Апыш-оолга байыр чедирип, суй белектерин сунганнар.

Камбы-лама чылган чонга мөргүл номчуп, сарыг шажынның ачы-буянын чедирген. Апыш-оол Сат моон сонгаар Тывага сарыг шажын өөредин нептередир, ооң дээштиг салдарын чонга чедирер дээр Камбы-лама эргелели кандыг сорулгаларны салганын чугаалаан.

Кара-Сал ООЛАК.
Чыраа-Бажы суур.

Албан езузунуң дыңнады

ЧӨПТҮҮ-БИЛЕ ШИИТПИРЛЕТТИНГЕН

2005 чылдын апрель 12-де №133 болгаш 2005 чылдын апрель 21-де №166 Федералдыг албаның тарифтер талазы-биле доктаалдары-биле Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының 2005 чылдын январь 21-де №68 "Тывазнерго ААН-ниң үндүр садып турар чылыг энергиязынга тарифти тургузарының дугайында" болгаш 2005 чылдын январь 21-де №68 "Тывазнерго ААН-ниң үндүр садып турар электри энергиязынга тарифти тургузарының дугайында" доктаалдарын күш чок болдурган. Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының ажылын харыылап турар ТР-ниң тарифтер талазы-биле албанының дыңнадыры болза:

1. "Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар электри энергиязынга хамаарыштыр 2005 чылдын апрель 21-ден эгелзеш, Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының 2004 чылдын декабрь 23-те №66 доктаалы езугаар бадылаан электри энергиязынга тарифтерин ажыглаар.

2005 чылдын февраль 1-ден апрель 20-ге чедир үеде ТР-ниң Девискээр энергетика комиссиязының 2005 чылдын январь 21-де

№69 доктаалында бадылаан тарифтерни ажыглаар.

"Тывазнерго" ААН биле электри энергиязының ажыглакчыларының аразынга үстүндө айыптыңан тарифтер-биле санажылганы чорудар, катал санажылганы чорутпас.

2. 2005 чылдын апрель 12-ден эгелеп "Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар чылыг энергиязынга хамаарыштыр 2005 чылдын январь 21-де ТР-ниң Девискээр энергетика комиссиязының бадылаан доктаалы-биле чылыг энергиязынга тарифтерни ажыглаар.

2005 чылдын февраль 1-ден апрель 11-ге чедир үеде Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының 2004 чылдын декабрь 17-де №63 доктаалы-биле бадылаан тарифтерни чылыг энергиязынга ажыглаар.

"Тывазнерго" ААН биле чылыг энергиязының ажыглакчыларының аразынга үстүндө айыптыңан тарифтер-биле санажылганы чорудар, катал санажылганы чорутпас.

Мерген АНАЙ-ООЛ,

ТР-ниң тарифтер албанының удуртучузуңуң хүлээлгезин күүседип турар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЕВИСКЭЭР ЭНЕРГЕТИКА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2004 чылдын декабрь 23, №66, Кызыл хоорай.

"Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар электри энергиязынга тарифтерни тургузарының дугайында 1995 чылдын апрель 14-те №41 ФХ "Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга тарифтерни күрүмеден таарыштырының дугайында" Федералдыг хоойлуға үндезилээш база Россия Федерациязының Чылаан 2004 чылдын февраль 26-да №109 "Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектөр тургузарының дугайында" доктаалыга дүүштүр болгаш Россия Федерациязының тарифтер талазы-биле Федералдыг албанының 2004 чылдын сентябрь 7-де №69-э4

"2005-2006 чылдарда электри болгаш чылыг энергиязынга тарифтер деңгелиниң эң үстүкү хемчээлиниң дугайында" дужаалыга үндезилээш, Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының доктаадыры болза:

1. 2005 чылдын январь 1-ден декабрь 31-ге чедир "Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар электри энергиязынга тарифтерни бо доктаалдын №1 капсырылгасынга дүүштүр тургузар болгаш күштүг кылдыр кириер.

Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының даргазы М.КАНАЙ-ООЛ.

Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының 2004 чылдын декабрь 23 №66 доктаалыга №1 капсырылга

2005 чылда "Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар электри энергиязының тарифтериниң структуразы

Table with columns: №, Хереглекчилерниң категориязы, Электри энергиязының тарифтери (Хемчээли, Күштүң диапозону: ВН, СН1, СН1, НН)

Table with columns: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Content includes descriptions of electricity services and rates like 'Чурттакчы чонга (немээн өртекке үндүрүглөр чокка), оон иштинде:'

"Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар чылыг энергиязынга тарифтерни тургузарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЕВИСКЭЭР ЭНЕРГЕТИКА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2004 чылдын декабрь 17, №63, Кызыл хоорай.

1995 чылдын апрель 14-те №41-ФХ "Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга тарифтерни күрүмеден таарыштырының дугайында" Федералдыг хоойлуға үндезилээш база 2004 чылдын февраль 26-да Россия Федерациязының Чылааның №109 "Россия Федерациязынга электри болгаш чылыг энергиязынга хамаарыштыр өртектөрни тургузарының дугайында" доктаалыга дүүштүр болгаш РФ-тиң тарифтер талазы-биле Федералдыг албанының 2004 чылдын сентябрь 7-де №69-э4 "2005-2006 чылдарда электри болгаш чылыг энергиязынга тарифтерниң

деңгелиниң үстүкү хемчээлиниң дугайында" дужаалыга үндезилээш, Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының доктаадыры болза:

1. 2005 чылдын январь 1-ден декабрь 31-ге чедир "Тывазнерго" ААН-ниң чылыг суг хевиринге үндүр садып турар чылыг энергиязынга тарифти бо доктаалдын №1 капсырылгасынга дүүштүр тургузар болгаш күштүг кылдыр кириер.

Мерген АНАЙ-ООЛ, Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының даргазы.

Тыва Республиканың Девискээр энергетика комиссиязының 2004 чылдын декабрь 17-де №63 доктаалыга №1 капсырылга

2005 чылда "Тывазнерго" ААН-ниң үндүр садып турар чылыг энергиязының таривиниң структуразы

Table with columns: №, Хереглекчилерниң болуу, Ортамак тариф рубль, Г/кал, "Тывазнерго" ААН-ниң бүдүрүп үндүрүп турар чылыг энергиязының өртзэ, "Тывазнерго" ААН-ниң четкилерге чылыг энергиязын дамчыдып берген талазы-биле ачы-дузаның өртзэ, "Чылыг четкилери" МУБ-туң четкилеринге чылыг энергиязын дамчыдып бергениниң ачы-дуза төлөвири

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЛГА

"Виват, Санкт-Петербург!" (тивалаарга, "Санкт-Петербург делгерезин!" дээн). Шак ол Петр I үезиниң кыйгырын бо 2005 чылдын май 20-де Кызыл хоорайга Санкт-Петербург хоорайның дээди өөрөдилге черлериниң аңгы-аңгы үелеринде доозукчуларының ээлчеглиг ужуражылгасының үезинде дыңнап болур турган.

Оон мурунуда ындыг хемчег 2003 чылда Санкт-Петербург хоорайның үндезилеттингениден бээр 300 чыл болганын байырлаанда эрткен. Бо чылын ындыг ужуражылганың эгелекчилери Санкт-Петербургуң күрүне университетиниң математика-механиктиг факультетиниң доозукчулары болган. Боттарының организаастап турары ужуражылганы олар Санкт-Петербург хоорайның кыдыында кайгамчык Соңу найысылал - Петергофде турар төрзэн факультетинге тураскаадып, "Петродворнуң балы" деп адал алганнар. "Силерни Петродворда балче чалап тур бис. Аңаа кады

өөренип турган эш-өөрүңер-биле ужурашкаш, чүрээңер катал оттур, бо делегей кайгамчык чараш өңнери-биле катал ойнай бээр. Петергоф доюнче чалараңар" деп чалаалга билеттеринде бижип каан.

Шынал-ла, бал кайгамчык болган. Соңу Пальмирада янзы-бүрү дээди өөрөдилге черлерин аңгы-аңгы үелерде дооскан, аңгы-аңгы хар-назылыг доозукчулар чыгылып ужуражып келген. Байырлал эрттирер черни Санкт-Петербуртта езу-чаңчылдар сагып дерзэн. Ол хоорайның аян-хевирин чураан чуруктар, студент чылдар сагындырып келир фото-чуруктарлыг

хана солуннар, стендилерни ханаларда аскан. Байырлалды ажыканының соонда, сценаже ук эргим хоорайга баштайгы дээди эртем чедип алган хоочуннарны сценаже чалаан. 70-80 чылдарда аңаа дээди өөрөдилге черлери дооскан тускай эртемнигерин мурнундан студент сактыышкынарны Санкт-Петербургуң күрүне университетиниң философия факультетиниң доозукчузу, ТР-ниң Культура яамызында национал политика талазы-биле чөвлекчи Владимир Багай-оол, ТКУ-да физика-математика факультетиниң деканы Надежда Кара-Сал, ТКУ-да инженер-техниктиг факультетиниң деканы Алдын-кыс Дадар олар кылганнар. "Питержилерниң" улуг назылыгы Соңу найысылалдың доозукчуларынга амыдыралдың дошкун чалгыларынга алдарлыг хоорай Санкт-Петербуртка кижизиттин-

ген чаагай шынарларын чидирбезин чагаан. Оон соонда башкарыкчылар аалчы бүрүзүңге бо хемчегни таварыштыр белеткээш Санкт-Петербургуң дээди өөрөдилге чериниң доозукчузуңуң медалдарын кадап бергеннер. Аңгы-аңгы чылдарда өөрөңип турган доозукчулар чүгле студент чылдарының дугайында эвес, амгы шийтпирлээри нарын айтырылар дугайың база чугаалашкан. Оон соонда Кызылдың №14 школазының өөреникчилеринден тургустунган бал танцы күүседир бичии артистер улуг эвес концертти көргүзүп, "питержилерниң" сеткилинге дээп турар солун номерлерни көргүскен. Эң ылаңгыя "Неваның чалгылары" деп бал танцы сагыш-сеткилге артып калган. Анык талантылардан аалчылар база чыда калбаан. Чоокта чаа Санкт-Петербург хоорайга театр академиязы дооскан, амгы үеде Виктор Көк-оол аттыг

хөгжүм-шии театрында ажылдап турар артистер солун-баштак номерлерни күүседип, танцы, ырны бараалгаткан. Уттундурбас ужуражылга "Алдын дага" деп ресторанга шайлаашкыны-биле доозулган. Оон директору база-ла Санкт-Петербургуң күрүне университетиниң төөгү факультети дооскан Ульяна Кашык-оол болган. Тыва "питержилер" чылдыңна мындыг ужуражылгаларны майның 20 ажып чорда, Санкт-Петербург хоорайга кайгамчык ак дүннер болуп турар үеде, эрттирер деп дугурушкан. Келир 2006 чылда ужуражылганы организаастаарын Санкт-Петербургуң саң-хөө академиязының доозукчуларының организаастыг комитетинге дааскан. Оңза кичээңгей Санкт-Петербург хоорайның 305 чылдаанынга тураскааткан байырлалдыг 2008 чылда болур ужуражылгаже угланган. Борис ОНДАР.

Бүгү-россиянын Библиотекарьлар хундуге

ШИЛИП АЛГАН ИЖИМ

Үндүр-кир номнар бижир
Үүлөзи чиик ышкаш,
Алызындан бодар болза,
Арбын билиг берикчизи.

Билиглерже орук иззэн
Бичилерден эгелзштиң,
Хоочуннар, аныяктар-даа
Хостуг өйдө маңа келир.

Эмчи, башкы, ужудукчу,
Эртемден, чогаалчы-даа,
Библиотека дузазын көрүп,
Билиг, эртем чедип чоруур.

Акшазы хөй ажыл бар деп
Ажыр бодал, сүмелезе,
Чонга билиг суртаалчызы
Чолдуг ижим кагбас-даа мен.

Ай ажыр шөлзлзэш,
Ажылымче үнүп келгеш,
Харамдыгып номчуттунгаш,
Караам арта чырып келир.

Библиотекарь буян ижин
Бичимден-не шилип алгаш,
Делегейже көрүүшкүнүм
Делгем, бедик, чоргаар чору.
Алевтина САТ.

Өвүр.

Элбек ном —
эки жылдың түнели

Кызыл кожуунуң библиотека четкизинде нитизи-биле он үш библиотека хаара туттунган. Олар Черби, Кара-Хаак, Шамбалыг, Кур-Чер, Терлиг-Хая, Баян-Кол, Элегес-Аксы, Ээрбек, Суклак сумуларында, оон ыңай Каа-Хем суурда тургустунган. Библиотекаларда чээрби дөрт библиотекарь ажылдап турар.

Ном фондузу — 17140 экземпляр, а номчукчуларның саны — 7933. Эрткен 2004 чылдың ажыл планын ажыр күүсеткен.

2005 чылдың бирги кварталында 3409 номчукчулуг. Чаа чылдың номчукчулар планын бо үениң дургузунда 44 хууга күүсеткен.

Үе-шаг эки турда, ном-биле хандырылга кончуг эки байдалга турган. А бо чаа үе-чада бүгү библиотекаларны бергелерге таварыштырган. Акша-төгериштиң чедишпезинден солун-сеткүүл чагыдылгазы, ном-биле хандырылга күрүнениң талазындан кошкаан. Ыңчалза-даа боттарының күжү-биле чыл санында ном фондузун элбегиндип, ном-биле хандырылганы экижидип ап турар. База бир кол ажыл — улуг-бичи чон ортузунга культура-массалыг, кижизидилгелиг хемчеглерни чорудары.

Бо чылын Шагаа байырларында Каа-Хем суурда Солаан Базыр-оол аттыг культура төвүгө сес, тос класстарның өөренкичлеринге болгаш суурнуң улуг назылыгларынга "Шагаада аалчылар: Кызыл кожуунуң алдарлыг кижилери" деп солун кежээни организаастаан. Оң хүндүлүг аалчылары "XX чылдың алдарлыг кижилери" деп номда кожуундан кирген он беш маадырның аразында РФ-тиң алдарлыг башкызы, ТР-ниң Улустун башкызы, Суклак ортумак школазының директору Борбак-оол Аралтан, Социалистик Күш-ажылдың Маадыры, тудугжу Василий Янчат, алдарлыг малчын Андрей Содунам, ТР-ниң алдарлыг тудугжу Геннадий Хүрөң-оол, "Хөөмей" төвүнүн директору Зоя Кыргыз олар.

Баян-Кол сумузунда эки жылдыг библиотекэже үнүүшкүнүг семинарны организаастаан. Ук библиотеканың эргелекчизи Светлана Маны-Хая — арга-дуржулгалыг, эки жылдыг библиотекарьларның бирээзи. Көдээниң улуг-бичи чонубиле экологтук кижизидилге ажылын эки организаастап турары дээш Россия чергелиг мөөрейниң бедик шаңалы — дипломнуң эдилекчизи, чурт-шинчилел дугайында ажылдың доктаамал тиилекчизи. Семинар үезинде Светлана Ховалыговна клубтуң ажылдакчылары, сумуңуң активи, чурттакчылары-биле ажылдап билирин көргүскөн. Оң соонда ол Ада-чурттуң камгалакчызы хүнүн таварыштыр сумуңуң үлегерлиг адаларын болгаш чечен дайынының киржикчилерин адап, мактаан. Семинарның база бир кезээнде ном чылдазы болган. Баян-Кол сумузуңуң чурттакчы чону библиотеканың нитизи-биле чүс ажыг номну белекке берген.

Улуг Тиеллениң 60 чыл оюнга тураскааткан хемчеглерниң бирээзи — республика чергелиг "Уроки вой-

ны — молодым" деп акцияга кириштивис. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары Вера Байлак, Зинаида Маадыр, Опал Шулуу, Сесенмаа Дамдын-оол олар-биле болган ужуражылгалар, сактыышкынар уругларга солун болган.

Оон ыңай корум-чурум үрээшкин-неринге, арагалаашкынга, наркоманияга удур хемчеглерни доктаамал чорудуп турар. Ээрбек сумузуңга эрттирген "Кижэ болуп көр, кижэ" деп аас журналы эрттирген. Бо ажылды кожуунуң өскө-даа сумуларыңга үргүлчүлзэр сорулгалыг.

Сөөлү үеде кожуунуң культура килдизинден кывар-чаар чүүлдерге, септелгеге, ном садып алырыңга, культура-массалыг хемчеглер эрттиреринге дузаламчы акшаны библиотека албаастаан. Бо болгаш өскө-даа чүүлдерге херек акша-төгеришти боттары ажылдап ап эгелзэн.

2004 чылда план езугаар онааган турган 16 муң рубльдин төлевирлиг хемчеглерин 18552 рубльге күүсеткен.

Төлевирлиг хемчеглерниң акша-төгериңи номчукчуларның формулярларындан, өй-шаанда ном дужааваан кижилерниң торгалдарындан, куда-дойдан, юбилейлиг кежээлерден, сценарийлерден кирип турар. Оон ыңай "Тывапечать-биле" керээ тургускаш, библиотека баазазында мини-киоск ажылдап алган.

Бо бүгү хемчеглерден кирип ап турар орулгазын септелгеге, кывар-чаар чүүлдерге, янзы-бүрү культурамассалыг ажылдарга, чаа номнар садып алырыңга ажыллап турар. Көдээ библиотекалар база-ла ындыг. Материалдыг баазаны моонда соңгаар экижидери, ном саң-биле ыкжыы-биле чепсегленип алыры бо хүннүң кол негелдези болур.

Кожуунуң 30 чыл болган оюн төлептиг уткуп, кончуг улуг ажылдарны эрттирерин планнап турар. Эң-не бир дугаарында кожуунуң ажыл-ижиниң, төлептиг кижилериниң дугайында сан-чургайлыг тускай информмастыг чыындыны үндүрер деп белеткеп турар.

2003 чылда "Эң эки кожуун библиотеканы" деп номинацияга төлептиг болгаш компьютер-биле шаңнаткан. Телевизор, музыкалыг төп, хевис, палас дээш, өскө-даа шаңналдары дыка хөй.

Библиотека шугумунга үжен ажыг чылдарның дургузунда ажылдап келген күш-ажылдың хоочуннары — Галина Петровна Бесмертных, Ольга Мөңгеевна Иргит оларга коллегалары чоргаарланыр.

Үр чылдарда ажылдап келген, ажыл-ижи көскү, арга-дуржулгалыг бедик библиотекарьларга Баян-Колдан Светлана Маны-Хая, Суклактан Светлана Сарыглар, Кара-Хаактан Римма Намнын, Чербиден Александра Березкина, уругларның төп библиотеканың эргелекчизи Сынаа Серенот олар хамааржыр.

Каа-Хем суурда төп библиотекында бедик чогаалдыкчы ажылдакчыларга библиограф Изольда Дүпчүр, чурт-шинчилел килдизинин эргелекчизи Нелла Наныкин болгаш өскөлөр-даа хамааржыр.
Ольга САНДАРАА.

МЫНЧААР АЖЫЛДАДЫВЫС

Улуг юбилейге уткуштур Тываның бүгү библиотекалары канчаар ажылдаар ужуругул дээрзинге хамаарышкан семинарны А.С. Пушкин аттыг библиотека эрттирген чүвө. Ол семинарның ажылын удуртулга болдуруп, Бай-Тайга кожуунуң төп библиотеканың директору Раиса Иргит кожуунуң библиотека эргелекчилери-биле бир хүннүң өөредиглиг семинарын эрттирген. Кожуунуң уруглар библиотеканың эргелекчизи Наталья Салчак уруглар-биле кылып чорудар ажылдарны канчаар организаастаарыңга хамаарыштыр делгеренгей, сайгарылгалыг өөредилгени кылган.

Кожуунуң төп библиотеканы Улуг Тиеллениң 60 чылынга тураскааткан ном делгелгезиниң шимелде дерилдизинден ажылын эгелзэн. Номчулгалы (Лидия Салчак), чурт-шинчилел килдизи (Минчеймаа Ооржак) Ада-чурттуң Улуг дайының дугайында ном делгелгезин кылганы дыка солун болган. Бозаганы артап ораарга-ла, "Кым-даа, чүү-даа утундурбаан" деп бижимел доран каракка илдилип кээр. "Тиеллениң маадырларыңга мөңгө алдар" деп тайылбырлыг медээлерден хөйну билип ап болур. Номчукчулар Ада-чурттуң Улуг дайыныга тураскааткан улуг стениң баарыңга үр-ле сонуургап номчул турар. Ону абонемент эргелекчизи Надежда Баавыл, директоруус Раиса Иргит, чурукчувус Маскай Шир-

нен олар ханы утка-шынарлыг кылдыр кылганнар. Бодум оон редактору болуп ажылдадым. Ном бээр килдис, номчулга залы чай-хос чок ажылдаан. Ынчангаш коллегаларым Ачиймаа Таргын, Минчеймаа Ооржак, Надежда Баавыл оларның кызымаккай ажылын демдеглекээр-дир мен.

Дайын темазынга шүлүктөр конкурзу дыка солун болган. Ылангыя суурлардан киржикчилер идепкейлин көргүскөн. Тээлиде профтехучилищеге "Уттур эргевис чок" деп шугум чыскаалы бедик деңгелге эрткен. Аңаа училищениң сургуулдары, башкылары база библиотекарьлар боттары идепкейлиг киришкен. Ындыг хемчегни Тээлиниң бир дугаар ортумак школазынга база эрттирдис. Башкылар Элеонора Байдос, Адар-оол Сарыг-оол, Полина Балдаң, Борис Хомушку болгаш өскөлөр-даа киржип, өөренкичлериниң хей-адын көдүргөн.

Апрель 28-те кожуунуң Н.Өлзөй-оол аттыг Культура бажыңың Тываның библиотекаларының чорудуп турар акциязыңга кожуун библиотеканың ажылдакчылары идепкейлиг киришкен. Оң ажыл-чорудулгазынга кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Союман Суглай-оол, Тээли суур чагыргазының даргазы Саяна Саая, Төлээлекчилер хуралының даргазы Сергей Салчак чылынган чонга дайын халавының дугайында өөредиглиг болгаш кичээндиргилг чугааны кылган. Акцияның түнелинде

фронтуга 1000 ажыг мал-маганын, 2000 ажыг акшаны өргээн Норбу Салчактың салгалы болур Кызыл-Дагдан малчын Зинаида Норбу сактыышкынын чыылганнарга чугаалап берген. Фронтучу Алексей Сайын-оолович Адыгбайның уруу Антонина Адыгбай болгаш өскө-даа культура ажылдакчыларының киржилгези-биле концертти чон сонуургап көргөн.

Улуг Тиеллениң 60 чылынга кожуунуң суурларда библиотекалары база хөй ажылдарны кылган. Кызыл-Дагның көдээ библиотеканы (эргелекчизи Роза Бышкак) "Көп-Сөөктүң эки турачылары" деп темалыг кежээни күш-ажылдың хоочуннарын чаап алгаш, эрттирген. Шуйнуң көдээ библиотеканы фронтудан ээп келбээн эки турачы Нордуп Хомушкунуң уруу, башкы Сеси-маа Нордуновна-биле ужуражылганы организаастаан. Кара-Хел, Хемчик сумуларының библиотекалары дайын болгаш Тиеллени дугайында ыры, шүлүк мөөрейлерин эрттирген.

Улуг Тиеллениң алдар болдурган эрткен дайының коргунчуг уржуктарын номнар дамчыштыр чонга чедирип, мынчаар-ла кызып ажылдап чоруур сагын-гыр-тывыңгыр эш-өөрүм библиотекаларга өөрүп, профессионал байырлалывыс хүнү-биле байыр чедирип олур мен.

Тываыстың булуң санында коллегаларывыска изиг байыр!
Чимис АДЫГ-ООЛ.

Бай-Тайга.

"МӨНГҮН СӨСТҮ" КАТАП НОМЧААШ...

Сусанна Георгиевскаяның 1955 чылда бижээни "Мөңгүн сөс" деп лириктиг тоожузу бар. Номнуң кол маадыры — 50 чылдарның эгезинде Тываның А.С. Пушкин аттыг область библиотеканың методистеп ажылдап турган Лера Соколова.

Байлак ном саңнарлыг төп черге чурттап өскеш, институт дооскан аныяк уругта көшкүн чорааш, чаа-ла сууржуң амыдыралче кирип турган тыва чоннуң амыдыралын, аажы-чаңын шын билип, арыг көрүш-биле бижирини нарын. Тывада ном саңнарының ажылыңче удуртукчу чамдык ажылдакчыларның хамаарылгазы, ол ажылдың ужурун билбези, ылангыя тыва библиотекары кижиниң омур-хевири номда шоодунчуг кылдыр көргүстүнгөн.

Номну мактап магадаан, сонуургап номчаанын илереткен ажылдар төп парлалгага (1955 чылда "Литературная газетага", 1956 чылда "Дружба народов", "Звезда", "Октябрь" журналдарга болгаш оон-даа өскө) хөй парлаттыганын.

Оон бээр 50 чылдар эрткен. Библиотека херээ Тывага чиик эвес орукту эрткен. Көдээ черлерге баштайгы ном саңнарын тургусчуп, фондуну чыып, аялап, ном делегейиниң чаа кежигүннерин хүлээп ал, ылангыя бот-өөредилгелиг турган студентилерниң хереглээн номнарын тыпчып берип, көдээ интеллигенция деп атты ол үеде төлептиг эдилеп чораан библиотекаларының бирээзи — Маңмаа Лопсановна Монгуш. Ону 50—60 чылдарда чүгле Чөөн-Хемчикке эвес, Тываның өскө-даа кожууннарыңга библиотека херээ-биле холбаалыг чораан хоочуннар эки билер. Чеже-даа эки чүүлду кылып

кааш, черле мактанмас, дашты бөдүүн, ишти бай кижилер чоруур. Маңмаа Лопсановна ындыг.

50 чылдарда Ийме — Ленин аттыг колхозтуң төвү турган. Оң удуртукчу даргазы Дүдөраа Лопсанович Ондар — чону дээш кара дерин төп, шын сеткил-биле уйгу-чылдын чок ажылдап чораан езулуг удуртукчуларның бирээзи. Баштайгы ном саңы турзун дээш албан-биле 1955 чылда бажың туттурган. Ол үеде Ийме 7 чыл школазынга эге класстар башкылап турган Маңмаа Лопсановнаны ажылыңдан дилээш, кожуунуң культура килдизинге сүмеллеп, дужаалын бижиттирип эккелген. Ол 1956 чылдың август 27. Колхозка чазаныр, ыяш дилер черлер турган. Дарганың дилээ-биле дыка шевергин стол, сандай, номнар салыр шкаф удаваанда болган. Айда 27 акша шалыңың ажылы ынчаар эгелзэн.

1959 чылдың сентябрь айда чурттуң удуртур органы "Библиотека херээниң чуртта байдалы болгаш оң экижидер дугайында хемчеглер" деп доктаал хүлээп алган соонда ажыл көзүлдүр экижил, чаарттынып, ном саңнары удуртур черлерниң кичээнгейинде келген. Номчулга конференциялары, чаа номнар сайгарылгазы, диспуттар ай санында эртип, суурнуң чонунуң идепкейи бедип, киржилгези улгаткан. Арагалаар, оорланыр кижилер барык чок, ажыл, амыдырал дээш чоннуң кызымаа аажок, ном саңыңдан номчукчулар үзүлбес, чаа чүүлге сонуургал нитизи-биле улуг турган. Идепкейлиг номчукчуларны хурал-суглаага адап, шаңнап-даа турган.

50 чылдарның төнчүзүңде чаа ыяш клуб туткаш, ном саңын клубтуң бир өрээлинче көжүргөн.

Ном саңының баштайгы оран-савазын мурнакчы, аныяк чолаачы хөй-нитиниң болгаш уран чүүлдүң идепкейлиг киржикчизи Түлүш Шопур-оолга колхоз баштаар чериниң шиитпири-биле белек кылдыр берген. Иймениң ном саңы оон бээр каш-даа черге көшкөн, өрттенип-даа турган. Маңмаа Лопсановнага чедер хире ажылдаар кижэ-даа көзүлбээн.

Ном саңыңга ажылдаар мурнунда ол Кызылдың башкы сургуулуң дооскаш, 16 харлыында эге класстар башкылап турган. Менде Ийме 7 чыл школазының 1954 — 1955 чылдарда 1 «а» класының өөренкичизи Ондар Зоя М» деп каан шупту "5" демдектерлиг (авам, ачамның шыгжап чорааш берип кааны) ведомость бар. Ында "2-ги классче шилчээн. Класстың башкызы Маңмаа" деп бижээн.

Номчуп, бижип, санаар кылдыр өөредип каан баштайгы башкымга ужуражып четсимзе деп бодол чадажып чорааш, чүглө 30 ажыг чыл эрткенде, 1 класс дооскан ведомозум тудуп алгаш, чоокта чаа ужуражып чедер аргалыг болдум.

Тывада библиотека херээниң хоочуну башкым 2 чыл болгаш 80 харлаар. Эрткен үени эгидер арга чогуң бодааным бе, чок болган чоок улузум сактып, шыгжап чораан сеткилим бе, үр үеде көрбейн ужуражып чедер бергеш, өөрээним бе, авамның чоок ээри чораан баштайгы башкымны авамга дөмейлей көрүпкеш ынчаарым ол бе, бодум билбейн хөөледир ыглапкан болдум.

Зоя МОНГУШ,
педагогика эртемнериниң кандидаты.

ТР-ниң Чазааның ажил-чорудулгазының кол углаанышыны дээрже республиканың экономиктиг көргүзүлгелерин болгаш чурттакчы чонун амыдыралының байдалын экижидери болур. Бүгү яамыларның болгаш ведомстволарның 2005 чылда кылып чорудар планнары, ажилдары барым-даалы-биле тодаратынган. Ооң-биле кады Тываның Чазааның мурнунда кончуг улуг, чугула сорулга — РФ-тиң Президентизи В. Путинниң, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш. Ооржактың Айыткалдарында көрүп кааны 2010 чылга чедир республиканың бүдүрүп үндүрер ниити регионалдыг продукциязын ийи бүдүн катап өстүрери көрдүнгөн. Ынчангаш ТР-ниң Чазааның удуртулгазының көдээ ажил-агыйже улуг кичээнгейни угландырып турарының чылда-гааны-даа ында. Чоокку үенч сорулгалары дээрже Тывага мал бажын өстүрери, оон алыр продукцияны көвүдедири, ону чондан болгаш көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринден садып алгаш, ооң болбаазырадылгазын кожуунарна чедип алыры бооп турар.

ТР-ниң Чазаа 2004 чылда Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдээнин талазы-биле ажил-чорудулгазының дугайында күрүне документизин белеткээш, ону суму, кожуун, хоорай төптеринде чурттакчыларның кичээнгейинге бараалгадып киригинен болгаш ол чугула документ-биле таныжылга бо чылдың февралдың төнчүзүндө доозулганын билир болгай бис. Ынчангы ээлчегли сургакчылаашкын үезинде ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Ш. В. Кара-оолга удурткан ажилдакчылар республикада эң-не хөй 25 муң хире чурттакчы чоннуг Кызыл кожуунун бүгү көдээ суурларынга баргаш, аңаа Тываның Чазааның 2004 чылда кылып чоруткан ажилының сайгарылгазын чорутканын, көдээнин ажил-ишчилери-биле ужуражып, бот-боттарының аразынга улуг билчишкенин ужуражылга хуралдарны эрттиргенин бо чүүлүмгө айтып каары артык эвес. Ынчангаш Кызыл кожуунун көдээ суурларынга эрткен ужуражылгаларның дыңнакчызы, херечизи кижиле болганымда, республиканың күүсекчи дээди эрге-чагырганың ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр бодалымны бижикседим.

Мээң бодалым-биле алырга, бир талазында, республикада күүсекчи дээди эрге-чагырга ажил-чорудулгазынга көскү, тодаргай түннелдер кандыг хемчеглерниң ачызында чедип алдынганын чон ыяп-ла билген турар ужурул. Өске талазында, область, крайлары, республикаларны эргелеп-башкарарынче чонну хаара тудары-дыр.

Тыва Республиканың Чазааның удуртулгазы РФ-тиң Президентизи В. Путинниң Федералдыг Хуралга айтыкалында болгаш ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш. Д. Ооржактың республиканың Улуг Хуралына Айыткалында салдынган сорулгалары боттандыра дээш эрткен үелерге деңнээрге, 2004 чылда элээн күженишкенин ажилдаанын, ында чогулгалык түннелдер барын күрүне документизин номчааш, эскерип болур. Эрткен чылда Чазактың кол сорулгалары — каттышкан регионалдыг продуктуну көвүдедири, инвестиция программазын боттандырамынче болгаш республика бюджетинин орулгалыг кезээн өстүреринче угландырган деп кара үжүктөр биле ак саазында бижээн. Ооң-биле чергелештир республиканың үлетпүр бүдүрүлгезинин хемчээлин көвүдедири, аграр бизнести, капитал тудугну болгаш каттышкан регионалдыг продуктуну үштүң ийизин тургузуп турар телеверлиг ачы-дузаны хөгжүд-

ринче — бирги ээлчегде кол кичээнгейни угландырып келген. Бо дээрже немелде өртектериниң эң улуг өзүлдезин хандырып турар эң-не чугула адырал болгай. Республиканың Чазааның ажил-чорудулгазының база бир бичи-даа кошкак тудуп болбас, кол тургустунар кезээ, звеносу — политиктиг турум чорук, националдар болгаш шажын чүдүлгелер аразында чөпшээржилгелер чедип алдынып турары өөрүңчү.

2004 чылда ТР-ниң Чазааның кол сорулгаларының одурунга республиканың чурттакчы чонунуң амыдырал деңгелин бедидери-биле ажил чок чорукту кызырары, яды-түреңги чорукту ажып эртери, чон ортузунга кем-херек үүлгедиишкенинге удур демисел талазы-биле хемчеглер комплекзин боттандырамын турган. Тыва Чазактың ажил-албанының хүн бүрүдө чорудуп турар политиказының үстүндө адат-

лардан илден-дир.

2004 чылда бодунуң мурнунга сорулгаларны амыдыралга боттандырып күүседир дээш Тываның Чазаа күженишкенин ажилдап, эрткен чылын бурунгаар базымнар кылдынганын, чедишкенин-биле кады чедир чоруттунмай барган чүүлдер: чурттакчы чонну ажил-биле хандырамын, ооң орулгаларын бедидери болгаш боттун барааннарын база аш-чем продуктуларын бүдүрери дээн чижектиг бир бөлүк чугула айтырыгларның чедир шитпирлеттинмейн турарын, 2005 чылда чоннуң ниити амыдырал байдалын экижидеринче угланган хемчеглерни уламчылаар, 2004 чылда чедип алдынган бурунгаарлаашкынның түннелдерин быжыглаар болгаш баш удур көргөн көргүзүлгелери чедип алырын Тываның Чазааның удуртулгазын бүзүрел-биле көрүп турар.

Бот дугайты санал үндүрүп,

турган Тываның бир улуг бүдүрүлгезин 200-300 млн. рубль түннүг өре-ширеге дүжүрүп, «буурадып» каан удуртукчу канчап черле сайт албан-дужаалче депшиди турган чүве ийик. Утказын билбээн мен ийин. «Алдынын алгаш, апаразын оқтапкан» дээр ийик чоп. 1990 чылдар эгезинден 1999 чылга чедир бюджет адырының ажилдакчылары — карадери-биле ажилдап каан шалың акшаларын 6 ай дургузунда хамаанчок, чыл-чылы-биле албайн турда, ол бүдүрүлгениң ажилдакчылары, ажилчынары кедергей тодуг-догаа, акша-көпеекти муңмуңу-биле холга тудуп, чоргаар чурттап турдулар ийин. Ону ийи караам-биле бодум көргөн болгаш билер мен. Ынчангаш кандыг-бир кадрны кол удуртукчу албан-дужаалче депшиди томуйлаарда, конкурсу езугаар, бүгү талазы-биле өөренип көргөш, чаа ажилга хүлээп алырын эрге-чагыргалар

база тургу дег-дир. Чондан, чижээ, хаан ээдин 50 рубль-биле садып алгаш, ону боттарыныска 180 рубльге үндүр садып турар чижек коммерсантыларыныс бар болгай. Ээттин, сүттүң кири садып алыр өртээн хоойлужулуга езу-гаар чоп магадылал болбас деп? Тывада көдээ ажил-агый продукциязынга болгаш аш-чем: далган, тараа, эт, сүт херегелинге бөгүңгү байдалды сайгарып көөр болзувусса, ажил, амыдыралыныс, шынап-ла, хирелиг. Кедер идик-хепти, машина-техниканы санавакса-даа, республиканың бүгү рыноктарын Сибирь регионунуң барааннары бүрүңү-биле эжелеп алганын билер бис. Ынчангаш хаан болгаш сүткүр мал азыракчыларына субсидиялар, чээлилер алыр эргелерни бирги оочурда бербес болзувусса, амгы байдалдан уштуруп, этке, сүтке, тараага боттарыныстың херегелдеривисти хандырып алырыныс бергедей бээр хире.

Тываның көдээ ажил-агый ажилдакчыларының болгаш арат, тараачыннарының мурнунда 2005 чылда республиканың экономиктиг хөгжүлдээнин бурунгаарладыр талээде, 2005-2006 чылдарда тараа культураларының бүдүрүлгезин көвүдедир, иштики аш-чем болгаш мал чеминге хереглээр тараа рыногун, республиканың бодунуң аш-чемге айыыл чок чорун хандыра сорулга-биле бо чылын тараа бүдүрүлгезин 60 муң тонна чедирери көрдүнгөн болгай. Мону амыдыралга боттандырап дизе, 2005 чылдың чаксы тарылгазын Тываның булуң, суму бүрүзүнүң чурттакчылары күзелди-биле, оода-ла боттарының херегелинге өй арбай, тараадан чажып, тарып алырынга, чийк өртектер тараа үрезинин үндүр садарын кожуун бүрүзүңгө организастаары күзенчиг. Аш-чем болгаш мал чеминге хереглээр тараага херегеливисти боттарыныс дуглап шыдавын, Саян артындан келген чижикчилеривиске уттуруп, оларны азырап туруп бердивис. «Боданганы ботка херек» дээр болгай. 2005 чылдың февраль 16-да ТР-ниң Чазааның М.К. Анай-оолга удурткан бөлүү Кур-Чер суурга аалдап кээп турда, Тываның Чазак Даргазының социал болгаш амыдырал хандырылга, биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле оралакчызы Ш. Кара-оолга чедирер санал, дилеглерлиг бижимни Мерген Кыргысовичке дамчыдып бердим. Кижиле бодаарга, адрес билдингир-дир, а харыны мынчага келбээн.

Дөртте, кожуун болгаш сумулар төптеринге эт, сүттү хуу малдыг чондан күрүңе кири садып алырын организастаарын, кижилерге акша-көпеекти боттары ажилдап алырынга деткимчени көргүзүп практикалары күзенчиг. Бо дээрже биче сайгарлыкчы чорукче баштайгы базымнар болгаш, амыдырап-чурттаарының, өг-бүле бюджетин долдурарының бир аргазы база үнер быжыг дөзү ышкажыл.

Беште, ажилдаар черлер тургузуп, акша-көпеек тывары-биле чединмес кижилерге мал-магандан чээлиге бээрин практикалар эгелезе деп саналдыг мен. Бешки саналымның утказы сөс биле ажил-херек кажан-даа карышпас болур ужурул.

Алдыда, Чонну ажилга хаара тудар талазы-биле федералдыг албанын Тывада салбыры деп структураны Күш-ажыл яамызының бир агентилели кылдыр эде тургускаш, азы кожууннар төптеринде ажыы чок штаттарны чок кылыр болгаш оларның бүгү эрге-хүлээлгелерин бүрүңү-биле көдээ чурттакчыларлыг суурларже дамчыдары чугула деп бодалдыг мен.

Танов ЧИГДЕН,
Россиянын Журналистер
эвилелинин кижигүнү.

Күүсекчи эрге-чагырга болгаш амыдырал

СӨС БИЛЕ АЖЫЛ-ХЕРЕК КАРЫШПАС УЖУРУЛУГ

тынган кол углаанышкынарнында эки талаже кылдынган чүүлдер барын эскерер бис. Чижээ, республиканың Чазаа 2004-2006 чылдарда каттышкан регионалдыг продуктуну ийи катап көвүдедириң талазы-биле хемчеглерни дарый ап, күүседип эгелээш. Ол чүүл дээрже экономиканың боттук секторунда рынок харылзааларының хөгжүлдээнин үндөзилеттинген, Тывага боттандырып болур сорулга дээрзин ТР-ниң Чазаа айыткан болгай.

Бо чүүлүм бадыткалдыг болуру-биле бир кезек сан-фактыларга даянып тургаш, Тываның Чазааның ажил-чорудулгазынга үнелди берип, ону номчукчуларга сонуургадып көрейин. Республиканың дээди күүсекчи эрге-чагыргазы бодунуң кол кичээнгейин республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээнинче угландырып турар. Ынчангаш 2010 чылга чедир регионалдыг Программаның күүселдээнинче ниитизи-биле 485 млн. рубль түннүг акша-хөреңгини ТР-ниң Чазаа 2004 чылда угландырган. Бо дээрже эвээш эвес саңхөө деткимчези, агымы ышкажыл. Федералдыг адрестиг инвестиция болгаш «Регионнарның социал-экономиктиг хөгжүлдээнинде ылгалдарны кызырары» деп федералдыг тускай сорулгалыг инвестиция программалары боттандырамынче эрткен чылын 61,4 млн. рубльди Тываның Чазаа үндүргөн. 2004 чылда республиканың бюджет политиказының кол углаанышкынары бюджеттериниң бүгү деңгелдеринин балансылыг чоруун хандырамын болгаш бодунуң орулгаларын улгаттырамын турган. Тываның бюджетинин боттук орулгаларында 1192,8 млн. рубль кирген болгаш, өзүлдө ниитизи-биле 127,4 хуу болган. Бюджетти 12,9 млн. рубльге ажырап күүсеткен Чазактын күрүне документизин номчаан кижиле бүрүзү эскерген боор деп бодаар мен.

Республикада айда ортумак ажил төлевери — 27,7 хууга, кижиле бүрүзүңгө онааштыр ортумак орулгалар — 16,7, телеверлиг ачы-дузаның хемчээли — 12,1, үлетпүр продукциязының бүдүрүшкүңү — 11,0 хууга көвүдээш. Амыдырап-чурттаарынга эргежок чугула чүүлдерден куду орулгалыг чурттакчыларның саны 2003 чылга деңнээрге, 2004 чылда көзүлдүрүлө кызырылган чорду. Тываның чурттакчыларының амыдыралы чамдык регионнарда бодаарга, «карак чаар» хире эвес дээрзи үстүндө адаттынган сан-факты-

демдек салыр дизе, 2004 чылда республиканың Чазаа Тываның экономиктиг хөгжүлдээнинче кол кичээнгейни угландырып, социал адырын ажилдаар шинээн хандырамынче, корум-чурумну быжыглаар, хамаатыларның айыыл чок чоруун камгалаарынче, угаанбодал, сагыш-сеткил өзүлдээнинче, националдар аразынга эп-чөптү тургузарынче база эрге-чагырганың ниити принциптерин боттандырамынче бодунуң ажил-чорудулгазын угландырган деп билип, ынчангаш Тыва Чазактын эрткен чылын кылып чоруткан ажилынга «эки» деп үнелди берип турарымын чылдагааны ында.

Республикада дээди күүсекчи эрге-чагырганың күрүне албанының ажилының бир чарылбас кезээ: чон аразынга эп-найырды быжыглаарының кол үндөзилеринин бирээзи — интернационализм айтырылары бистиң Тывада көскү черни ээлеп, чедимчелиг шитпирлеттинип турар димизме, частырыг болбас. Чижээ, Кызыл хоорайда каш чыл бурунгаар тургустунган болгаш, боттарының ажилының уг-шин элээн бурунгаарладып, эвээш эвес аграр-дуржулганы мөөңеп четтигипкен немец болгаш бурят культураларының төптеринден аңгыда, 2004 чылда орус база якут культура төптерин найысылалда ажытканы дээрже үстүндө айыттынган күрүне айтырыгыларының таарымчалыг шитпирлеттинип турарының херечизи ышкажыл. Чаңгыс домак биле чугаалаар чүве болза, Тываның чурттакчы чонунуң сеткил-хөөнүндө болгаш ооң амыдыралының ниити байдалында Ш. Д. Ооржактың Чазааның командазының ажилы тодазы-биле көстүп турар дээрим ол.

ТР-ниң күүсекчи болгаш хоойлужулуга эрге-чагыргаларын деткири, ооң-биле кады ажилдакчылар дээрже-ле чүгүлө ажилда бар четпестерни болгаш частырыгыларны эдип алыры эвес, а харын-даа республиканың сайзыралдын орунунче углаарыга ажыктыг, кедилг орукту дилеп тыварында дуза-дөмөк, деткимчедир. Акты ак, караны кара дээр болгай. Тыва Республиканың Чазааның ажил-чорудулгазында, мээң бодалым-биле алырга, таарыммайн турган чүүлдерим турду, чамдык кезин ам-даа бар. Чижээ, бирээде, республиканың чурттакчыларын, малчынарын далган, тараа-биле хөй чылдар дургузунда үзүктөл чок хандырып

оганнарының бүгү адырларына саналдакчаар ийик мен. Чылдагаанын үстүндө чугааладым. Чаңгыс факт-барымдаа — бүгү ажил, амыдыралга четтир болгаш артар ужурул. Көдээ черлерде ажил, амыдыралды уштап-баштап турар чамдык дарга-бошкаларны көрүп чоруурга, каракка чаржынчыг. Хүн эрттирип, чирик дуглап органзыг-даа. Чонга ажык-дузады даа көзүлдөөс боорга, бо кижиниң безин кылыы хайнып кээр-дир. Кадрлар шиллгезинге хамаарыштыр чугаа чорудар болза, амыдыралдан чижектерни хөйү көргүзүп болур барымдаалар менде безин бар. В. Путинниң саналдап кириген инициативазын езугаар алырга, күүсекчи эрге-чагырганың бирги удуртукчуларындакчы чадазын үстүңгө чедир томуйлаарын көргөн чарлык үңген болгай.

Ийиде, ажил аайы-биле кандыг удуртукчулар-биле ужуражып чугаалашпадым дээр. Чижээ, ажил-херек (бизнес) эгелеп алыры-биле, төрөл чонумга дуза кадып, ажилчын турустар тургузуп, кожуунун, республиканың үндүрүп онаар баазын калбартырынга, тус чер бюджетинче орулга киригеринге эвээш-биче-даа бол, үлүм кирип көрүмзе дээш, сөөлгү бо үш чыл дургузунда дыка оралдажып келдим. Бюрократсыг, административтиг моондактар хөй-дүр. Даргалар мурнунга айтырыг тургузары берге-дир. Оларның харыы бээрде, чылдырып кээриниң шыланчыын чүү дээр. Чижээ, 2004 чылдың август 16-да ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы турган бир улуг дарганың бодунуң-на сүмези-биле (адын адавас мен) мини-ферма организастап тургузарының бизнес-планын берип кагдым. Бөгүңгө чедир харызын бербээн. Чазак, чагырга черлеринин удуртукчулары бөдүүн кижилерниң дилеглеринге мындыг хамаарылгалыг боорга, оларның адаанда чаданың дарга-бошкаларының дугайында чугаалаар сөс тыылбас-тыр.

Үште, ТР-ниң Чазааның талазындан мал ажилының адырларының күрүне деткимчезин күштелдирери чугула деп саналдыг мен. Мал-маган тудуп, өстүрүп турар ажил-агыйларга узун хуу-саалыг азы чингелделиг чээлилер алыр арганы тургузары күзенчиг. Ооң-биле кады, аргалыг-ла болза, көдээ ажил-агый продукциязының өртектерин өйлөп таарыштыра күрүне политиказы

ПЕДАГОГИКА

ЧЕЧЕН ЧОГААЛ БАЙЫРЛАЛЫ

Бай-Тайга кожуун чагыргазының болгаш ында култура килдизиниң дилээнин езугаар чечен чогаал байырлалын май 20-де Тээли суурга эрттирген.

Байырлал суурнуң Хемчик ортумак школазынга ужуражылга-биле эгелзэн. Оон Тээлинниң бир дугаар ортумак школазынга, а кезээ Култура бажыңыга уламчылаан. Башкылар, өөреникчилер, номчукчулар, «Мөңгүлек» болгаш коказы Барыын-Хемчиктин «Мажалык» чечен чогаал каттыжышкыннарының кежигүннери тыва чогаалдын, ылаңгыя чалаан аалчылары – Тываның Улустун чогаалчызы Екатерина Танова, Бай-Тайга кожуунга ажилдап чораан Сайлыкмаа Комбу, Салчак Молдурга, уруглар чогаалчызы Кара-Күске Чоодунун чогаалдарына ханы сайгарылганы кылып, сонуургаан айтырылганы тодаргай харылыларны алганнар. Байырлал үезинде кайы-даа кожуунун номчукчуларының чечен чогаалга хандыкшылды, ону нептередип

турары чогаал сайгарылгазындан илерзэн.

«Мажалыктың» удуртукчузу Лидия Ооржак каш чыл бурунгаар Кара-Күске Чоодунун «Анайларым» деп номунга ажык кичээлди Өвүр, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарының школаларына эрттиргенин, кичээлди шупту сонуургаанын чугаалаан.

Чечен чогаал байырлалы «Мөңгүлектин» кежигүнү Светлана Самбий-оолдуң чаа чырык көргөн ийги номун демдеглээни-биле доозулган.

УРУГЛАРГА ЧИИГЕЛДЕЛЕР

ТР-ниң Чазааның ээлчеглиг хуралынга школа назынныг уругларга, өскүс уругларга, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга, инвалид уругларга, шериг албаны эрттирип турарларга култура албан черлериниң организастап эрттирип турары хемчеглерже киреринге чингелделер тургузарының дугайында доктаалды хүлээп алган.

Өртектиг хемчеглерже чингелделиг кириер култура албан черлериниң санынче хөгжүм-шини театры, күрүне филармониязы, чурт-шинчилел музей, «Тыва-киновидеотепа», культураның болгаш дыштанылганың парыгы, республиканың Улустун чогаалдылга төвү, Пушкин аттыг национал библиотека кирип турар.

ТУРИАДА-2005

Улуг Тиилелгениң 60 чылынга тураскааткан республика чергелиг Туриада-2005 болуп эрткен. Ону спортчу туризмни сайзырадыр, уругларны төрзэн черинге ынак болурунга кижизидер сорулга-биле эрттирген.

Туриаданы эрттирер бетинде республиканың уругларның болгаш элээдилерниң туризм төвү элзэн каш методиктиг документилерни ажилдап кылган. Кадыр-каскак дагылы черлерге техниканың айыыл чок чоруунуң, аян-чорук үезинде дүрген дуза чедирериниң, шаптараазыннары ажып эртериниң дугайында инструкция-методиктиг сайгарыл-

галар олче кирип турар.

Кожууннарының өөредилге килдистерин уругларның хөй хонуктуг аян-чоруктарының үезинде профилактик ажылдарже кичээлгенин углаарының дугайында дужаалды үндүрген. Апрель айда ук төлке турорганизаторлар семинарын база эрттирген.

Туриада-2005 республиканың үш зоназынга эрткен: Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чеди-Хөл кожууннарының девискээринге. Республиканың уругларның туризм төвүнүн ажылдакчыларындан тургустунган тускай оргкомитет ажилдаан. Ол комитет бүгү-ле документация болгаш аян-чорук кылырынга херек дериг-херекселдер-биле четчелеттингенин болгаш өске-даа чугула чүлдери хынаан. Практиктиг дуза чедирери-биле барыын зонага республиканың спорт-туризм маршрут-квалификация комиссиязы үнүшкүнү организастаан. Апрель 29-тан май 9-ка чедир Дустуг-Хем девискээринге айыыл чок чорукту болдурбазы-биле РФ-тин Оңза байдалдар яамы-

зының Тывада контроль-камыгалал отрядының постузун тургускан турган.

Туриада-2005-ке 43 турисчи бөлүккө 558 кижиге аян-чорукту кылган. Кожууннар аайы-биле саннарны айтырга мындыг: Чеди-Хөл – 63 кижиге; барыын зона – 275; Сүт-Хөл зоназынга 247 кижиге.

Түннелинде уругларны төрзэн чериниң бойдуз чурумалына ынак, аңаа хумагалыг болурунга өөредип, кижизидеринге улуг үлүүн кирип чоруур педагог-туристерни адавас аргажак. Ол дээрже Барлык ортумак школазындан Сергей Хертекович Күчүге, Сосновка школазындан Олег Кууларович Куштуг-оол, Хемчик школазындан Аян Олчат-оолович Серен-Чимит, аграр лицейден Александр Адыг-оолович Сюрюн, Кызыл-Мажалыктан Вячеслав Күжүгетович Самбу олардыр. Туриадага эң-не идепкейлиг киржип турар өөредилге килдистерин база демдеглээри чугула. Ол дээрже Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чеди-Хөл кожууннары-дыр.

Бистиң корр.

Шүгүмчүлел соонда...

«ТАЙЫП УЖАР, ДАЯНЫП ТУРАР»

Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизи «Шын» солунун 2005 чылдын февраль 12-де 15 дугаар номеринге үнген Чеди-Хөлдөн автор Ч.С. Чоодунун чагаазына журналистичи истелге кылгаш, Алдынай Сааяның «Дагыр эргек тала тыртар», ыччангаш ажылче үн, та үне...» деп бижзэн шүгүмчүлелдиг материалына хамаарыштыр чазалга кылдыраары-биле, килдизиниң ажылы кудуку деңгелде деп бижзэн шын эвезин айтыпкан өөредилге, уруглар албан черлериниң удуртукчулары, атсывы чок ада-иелер бижзэн база ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге яамызының контроль-ревисия килдизиниң бухгалтерлери А.С. Монгуштуң, Ш.А. Бурупчалдын, О.В. Лишкинаның, Б.М. Доржунун 2005 чылдын январь 21-де кылганы, ол-ла килдизиниң начальниги Ч.К. Сарыгларның 2005 чылдын февраль 28-те кылган хыналдазының справкаларын, чагааның автору Ч.С. Чоодунун дээди эртем дооскан диплому, күш-ажыл дептери мегезин айтыпкан чүүлдерни редакцияга эккелген. Ол материалдардан алгаш көөрге, солунга үнген чүлдүн утказын чаңгыс талай көрүп, ында чөптүг шүгүмчүлелди өөренип көрбейн, Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң, Н.Б. Матпа-Караның ажылын бир кижиниң чагы-биле карартыр дээш бижзэн кылдыр санап турар. «Шын» чонунун солуну-дур. Солун анаа-ла кандыг-ла-бир кижиниң чагы-биле бир кижини испен-суре бербес болгай, массалыг информация чепсектериниң хоойлу-дүрүмү езугаар редакцияга кээп турар шупту авторларның чагааларында айтып-тынган сан-фактыларны хынаары-биле журналистичи истелгелерни кылып, чөптүг эвес чорукту чайладыры-биле шүгүмчүлелдерни бижип турар. Алдынай Сааяның чүүлүнде килдизиниң нити ажылынга эвес, күш-ажыл чурумунга, чаңгыс кижиге ийи-үш ажыл дакпырлар турарына хамаарыштыр шүгүмчүлел кылган турган. Ол шүгүмчүлел соонда улуг экономист Г.К. Түлүштү, Г.Д. Балчыймааны ажылындан үндүрген болгай. Үстүнде албан черлериниң удуртукчулары Н.Б. Матпа-Кара-

ның ажылынга хамаарыштыр характеристикалар бижип тургаш, маңаа хамаарыштыр чүнү-даа биживзэн элдеп. Ажыл шагын ай-айы-биле үзери оларга база анаа чүүл болуп турары ол бе?

Чеди-Хөл кожуунда 2005 чылдын апрель 1-ниң сан-чурагайы-биле алырга, 606 кижиге ажыл чок кижилерниң даңгызында, ажыл дилеп турар. 606 кижиниң аразындан оода (ай-айы-биле ажыл шагы үзе бербес) ажыл-агый эргелекчизи кылдыр канчал төлептиг, мөзү-бүдүштүг кижилер тывылбас боор.

Редакцияга эккелген материалдарның аразында Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң, чагааның автору, ол килдикке ажилдап турган Ч.С. Чоодунун дээди эртем чедип алган дипломун хынаары-биле Тываның күрүне университетиниң студентилер килдизинде 1990 чылдын июнь 15-те 25 дугаарлыг «Педагогика болгаш эге өөредилге методиказы» деп мергезил дооскан дипломунун шын, мегезин айтырган чагааны чоруткан турган, ооң харызында, демдеглел номунда база диплом тывыскан улус аразында Ч.С. Чоодунун ат-сывы чок, 1990 чылда 25 дугаарлыг демдеглел чок деп бижзэн.

Күш-ажылының дептеринге хамаарыштыр алырга, 1974 чылда Москвага үндүрген АТ-VIII №2524684 дугаарлыг күш-ажыл дептери 1974 чылдын март 12-де Шамбалыг школазынга турбас ужурулу азы Ч.С.Чоодунун күш-ажыл дептерин долдурганы шын эвес, ында демдеглелдер ол үеден орай долдуртунган, ооң ажилдап турган школаларының директорларының таңмалары, ат салган бижимелдери шын эвес, дипломунун хоолгазы биле күш-ажыл дептерин эки хынаар болза эки деп, өөредилге килдизиниң юриси В.В. Бояркин айтыпкан. Моон алгаш көөрге, Ч.С. Чоодунун дээди эртем дооскан диплому, күш-ажылының дептери меге дээрзин өөредилге килдизиниң удуртулгазы моон мурнунда-ла билер турган ышкажыл, ол бүгү доку-

ментилериниң шын, мегезин хөрлээ соонда эвес, а Ч.С. Чоодуну ажылче хүлээп ал тургаш, чоп эки хынаваан чоор?

Эртем болгаш өөредилге яамызының бухгалтерлериниң хыналдазының түннели-биле алырга, «Дюймовочка» уруглар садына «Артыш» садындан 2003 чылдын октябрь 10-да 13292 рубль 50 көпеекке, 2003 чылдын ноябрь 16-да 30381 рубльге, 6 дугаарлыг накладная-биле 9889 рубль 20 көпеекке чамалан болуп турар. Хыналданың түннели-биле «Дюймовочка» уруглар садында аш-чемниң учеду шупту шын чоруп турар, Ч.С. Чоодунун меге фактураларга хамаарыштыр фактылары бадькаттынмаан деп айтыпкан.

Эртем болгаш өөредилге яамызының контроль-ревисия килдизиниң начальниги Ч.К. Сарыглар Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың адынга бижзэн чагааны хыналдазын кылган справказында чүүлде бижиттингенинде дер, В.Д. Дугар-оолдун ийи эргедужаал ээлеп турарының фактызы бадькаттынган деп бижзэн. Ч.С. Чоодуну 220 дугаарлыг дужаал-биле 2004 чылдын декабрь 17-нин хүнүнде чылдагаан чок ажыл хүннери үскен дээш, Күш-ажыл кодекзиниң 81 дугаар чүүлүнүн 6 дугаар пунктузу езугаар ажылындан үндүрген. Оон ыңай шалың фондузунун ханылдазының түннелинде чагааның автору Ч.С. Чоодуну 2000 чылдын август 24-те 122 дугаарлыг дужаал-биле үш ай шенелде хуусаага, 11 дугаар разрядка ажылче хүлээп алгаш, херек кырында 2003 чылдын декабрь 1-ден эгелзеш, 13 дугаар разрядка шалыңын санап, 3937 рубль 22 көпеекти артыкка санап берген болганын айтыпкан. Хыналданың түннели-биле шалың саналгазында хажыдышкыннар чок деп бижзэн. 11 дугаар разрядка хүлээп алган кижизинге 13 дугаар разрядтын шалыңын санап берип турганы хажыдышкын эвес бе?

Өөредилге яамызының кадрлар килдизиниң даргазы Ч.О. Сундуй база хыналдага киржип чораан, ыччалза-даа чүүлде айтып-тынган күш-ажыл хоойлузунун хажыдышкыннарына хамаа-

рыштыр анализ кылып, кандыг хемчеглер алдынганының дугайында түннел үндүрбээни элдеп.

ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турган А.С. Ооржактан маңаа база Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң ажылынга, ында күш-ажыл хажыдышкыннарынга хамаарыштыр тайылбырдан бээрин дилээривиске, Анна Салчаковна ажылдакчылар бир, ийи ай-даа ишти ажыл хүннери үзе бээр күш-ажыл хоойлузунун хажыдышкыннары болуп турар килдизиниң ажылын кошкак деп санаар апаар дээрзин чугаалааш, хыналда чоруткан комиссия база айтыптынган фактылар езугаар хыналда кылбайн, чогуур түннел үндүрбээнин демдеглээ.

Редакцияга билдингени-биле алырга, 2000 чылда Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң эргелекчизи Н.Б. Матпа-Караның ажылынга багай демдек салып, ажилдан үндүрген турган. Ажылдан үндүрер чурумунун чорудуун шын эвес кылганы-биле, Н.Б. Матпа-Кара суд таварыштыр катап ажылынга тургустунуп алган бооп турар.

Чеди-Хөл кожуунун чагыргазының даргазы Н.И. Дартай-оолдун Н.Б. Матпа-Карага берген характеристиказында: «Нина Багай-ооловна башкы ажылын 1987 чылда Кызылдың педагогика институтун дооскаш, эгелзэн. Көдээ школаларга бичин уругларга тыва дылды, чогаалды өөредип, бодунун билиин харамнанмайн берип чораан.

1994 чылдан Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизинге баштай школалар талазы-биле инспекторлап ажилдап эгелзэн, амгы үеде килдизиниң удуртукчузу болуп ажилдап турар. Школалар талазы-биле инспекторлап ажилдап тургаш, кожуунун өөредилге албан черлериниң сайзыралына улуг үлүг-хуузун киирген. Нина Багай-ооловна бодун негелделиг, чүгле өөредилге албан чериниң ажылының ханы анализин кылыры-биле кызыгаарланмайн, өйүнде амгы үениң методиктиг дузазын база чедирип шыдаар билдиг

специалист кылдыр көргүзүп шыдаан. Кожуунда эң улуг организацияны удуртуп тура, коллективти найыралдыг, чогаалдыкчы коллективти кылдыр хаара тудуп шыдаан» — деп бижзэн.

Элегес ортумак школазының коллектив: «Нина Багай-ооловна Матпа-Кара бодунун башкы ажылын Элегес ортумак школазынга эгелзэн. Школага ажилдап тургаш, бодунун чүгле эки талазын, башкы ажылынга бердингенин, ажылын шын чорудуп билер организатор кылдыр көргүскен. Амгы үеде Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң удуртуп турар. Ооң удуртуп турар коллективти — кожуунда хөй санныг коллективтерниң бирээзи. Ооң шын организацы чуртулуугазы-биле бөгүнде найыралдыг, бьжыг туруштуг коллектив ажилдап турар. Ооң чагыргазының адаанда ажилдакчылар удуртукчузун хүндүлээрлер.

Бис, Элегес школазының башкылар коллективни, Нина Багай-ооловна биске материалдыг болгаш моральдыг дузаны кадыл, берге байдалдарда канчаарын айтып, дузалар дээрзинге бүзүрээр болгаш билер бис. «Шын» солунда бижзэн материалга чөпчээрешпес бис» — деп айтыпкан.

Оон ыңай Н.Б. Матпа-Караның ажылынга мындыг хевирлиг характеристикаларны Хову-Аксы эге школазының директору Р.Д.-Б. Данзын-Хөө, Сайлыг ортумак школазының директору Д.К. Седип-оол, «Дюймовочка» уруглар садының эргелекчизи М.А. Баклагина, «Артыш» уруглар садының, «Теремок» уруглар садының коллективтери, «Солнышко» уруглар садының эргелекчизи Л.И. Букина, Ак-Тал ортумак школазының директору А.Ш. Чымыжык, кожуун даргазының социал политика талазы-биле ораалакчызы С.М. Ховалыг база бижзэн. Моон алгаш көөрге, Нина Багай-ооловнаның ажылы шуут-ла багай эвес, моон мурнунда ажылы багай дээш багай демдек салдырып турган четпестерин эдип, ажылының уг-шин тып, килдизиниң ажылын удуртуп шыдаар удуртукчу кылдыр көргүскени илден. Аңаа бижиттинген чүүлде айтып-тынган четпестерни моон сонгаар катаптавайн, эки ажилдаарын күзээр-дир бис.

«ШЫННЫҢ» ӨӨРЕДИЛГЕ КИЛДИЗИ.

КАДЫКШЫЛДЫҢ ПИРАМИДАЗЫ

Амгы медицина бисти бодунуң ажыдышкыны-биле кайгадып турар. Ынчалзажок эртемденер бир аарыгга удур эрни тип алыры билек, өске, оон-даа коргунчуг аарыг тыптып келир. Кижиниң организми ындыг-ла кончуг бөдүүн эвес-тир деп бодал башка чайгаар кирер, ынчанга организмиң чажыттарын болгаш ону долганган чүлдөрүзүн кижиниң билип алыксаазы келир. Бистиң бөмбүрээвисте пирамидалар муң-муң чылдар турар. Дыка хөй кижилер пирамидаларны долганган энергетиктиг агымнарның дугайында билерлер. Пирамиданың үлегер-майдырумчелиг компоненттериниң салдарын каттышырыпкаш, чаңгыс херекселге ийи дакпыр түңнелди алган бис. Ол дээрге ук херекселди ажыглап турар кижиниң организминин каттап тургузушкуну болгаш сагыш-сеткилинин база мага-бодунуң байдалының экижишкенин-дир.

Бистиң херекселювистиң салдарын бодунга шенээн кижилерниң үнелелдериниң чамдызы бо:

«Бодунуң херекселювисти кырган-авамга белекке берип-кениминиң ужуң «Меридиан»-ны катап чагыдып алыксап тур мен. Ооң арга-шинээн үнелел мээң чок кижилеримге дузалаар деп чүлдү билдим».

Н.И.СЕМЕНЧУК, Орел хоорай.

«Силерниң пирамидаларны ийи ай хире ажыглап тур мен. Эмчилерниң үндүрген диагнозуң — гипертонияны болгаш хүннүн ижер эмерни утуп бар чыдыр мен. Улуу-биле четтирдим!».

А.В.РУДИКОВ, Новочеркасск хоорай.

«Оглум чеди харлыг, удууру багай, кезээде-ле бажы аарыгыр турду. Силерниң сүмелээниңер езугаар ооң орнуң бажына «Меридиан»-ны салып каарымга, ол каракка-ла экирип эгеледи. Силерге черге чедир мөгөйдүм».

Т.В.КРАЕВАЯ, Курск хоорай.

«Ийиги чечен дайыныга бажымче балыглатканым соонда баш аарындан муңчулар, доктаамал шыжыгар, эр шынарым үрелип баксыраан турду. Солуннарда бижип

турар хуулгаазын чүлдөргө бизувес турдум. Өмүшү силерниңден «Меридиан»-ны садып алгаш, меңээ шенетти. Дузанын дораан көрө бердим, баш аарыг болгаш баш иштинде дааш соксай берди, эр кижиниң шынары база эглип келди. Силерге улуу-биле өөрчүп четтирдим!».

Курлавырда майор Ю.М.ПОТАПОВ, Новочеркасск хоорай.

«Силерге бижившаан, дораан-на «Меридиан»-ны чагыдып алыксап тур мен. Палатада кожом медедел чок чыткан. Оглу силерниң пирамидаларны эккелгеш, ачанының бажының чанына салып каарга, эртенде ол минип келген, байдалы чүгээртээн. Ону чүдү деп адаарыл? Кайын-на ол бодун боду оожуктурганы чүдө деп, бодавые силерниң херекселиңер дузалаан хире».

С.Е.ТУМАННИКОВ, Новосибирск хоорай.

«Уйгуз келбестээнин ажып эртим. Удувайн турганымны безин утупкан мен. Силерниң пирамидаларны күдээм эккелген. Ону чанынма салып каарга, аныяамда дег удуп калганымга бизувес боор силер. Дыка-ла

удаан мен. Амырааш, пирамиданы база садып алдым. Кадыкшыл-кадык уйгуда чүдөдир. Уйгуз келбес кижилер эм садарынга хөй акша чарыыр силер. Ону садып алыңар! Пирамида силерге дузалаар».

Е.Г.ВАРЧУК, Кемерово хоорай.

«Боостаам аарыгырга, прибору ажыглап тур мен. Бажым 10 чыл иштинде цыкметел чок аарып чораан. Чурттаары берге болган. Душ бооп, пирамида дугайын солундан номчааш, дораан садып алдым, хүннүн ажыглап келдим. Аарыг читкен. Дону үнелер кижип апардым. Шуптуларга четтирдим!».

А.И.НЕМЕШЕВА, Пенза хоорай.

«Силерниң приборуңарны телефон дамчыштыр чагыг кылгаш, алдым. Эккел бергеш, канчаар ажыглаарын айтып берди. Бир ай эртенде дыкала экижий бердим. Дашкаар үңүп, агаарлар апардым. Силерге четтирдим, Владимир Александрович!».

С.Р.ЛУШНИКОВА, Иркутск хоорай.

«Азарганчы прибор онкологияга дузалаар деп бодавайн чордум. Эмнекилерге, илбиликерге-даа кирип турдум. Түңнел чүмээм. Оглум прибору чорудуп берген, 6 ай ажыглаарымга байдалым экижээм, аарыгыр читкен. Агаш-меңгедэ кирдим. Меңээ крест (өлүм) айтыпкан кижиге чөдө бээримге, «бурганнавайн» канчап артың деп айтырды ийин. Ол бурган пирамида-ла болгай».

Р.О.СЕМЕНОВИЧ, Нижний Тагил хоорай.

«Сад, дачаларда кижилерге: Пирамида үрезингер салдар чедирген таварылгада дүжүт ийи катап хөй болур. Пирами-

да-биле кожа чыткан ногаалар болгаш кат-чимистер дыка чөмгүр апаар.

«Инульт соонда туруп албас, чыдыпкан мен. Ашаам мени хилинчектээн: эккел, апар... Чүдү дивес дээр силер, 47 харлыг кижиге аар-ла болду. Таблетка эмерни чаңгыстап эвес, он шааны хары угда ажы-

рып турдум. Уруум пирамиданы садып бээрге, бизувейн турдум ийин. 12 неделя эртенде каң кадык апардым. Ам өбүлениң кижип бизувейн пирамида бар. Эм дугайын уткан бис».

СМИРНОВАРНЫҢ өг-бүлөзү, Иркутск хоорай.

Бо дээрге хүннүн-не кээп турар чагааларның кезик-чамдызы-дыр. Чүл бо, хуулгаазын бе? Ийе. Чүлге эртем бөдүштүг. «Меридиан» деп херекселди Доннун Улусчу экиртикчилер каттыжышының эртемденери ажылдап кылган. Ооң соонда РФ-тин Кадык камгалал яамызы аңаа патентини тысып, чоннун калбак ажыгалыгы сүмелзэн. Херекселди «СВИВ» КХН бүдүрүп үндүрүп турар. «Меридиан» — кижиниң организминге калбаа-биле салдар чедир херексел. Ону ажыглаары белен, кандыг-даа хора чок, ол бүгүңү Курстандарттың болгаш санитар-эпидемиологтуг албанның тывысканы шынзылга херечилеп турар.

Клиниктиг шенелдер үезинде херекселди дараазында аарыгларга ажыглаан:

чүрек-дамыр системазының;
эндокринниг болгаш бес системазының;
баш мээзинин болгаш нерв системазының;
рак ыжыктарының;
ижин-шөйүндү органның болгаш аш-чем хайылдырар системазының;
тыныш органның;
карактың, кулактың болгаш думчуктун;
сидик үндүрер болгаш алды органның;
дөрт мөчүнүң;
тромбофлебит, дамырларның варикозтуг алгышының.

Херексел кандыг-даа аарыкшыны, баш аарыг чиги-биле чок болдуар, хан базышыгыны, мага-боттуң температуразын өйлөктү. Доктаамал ажыглаан тудум херексел химиктиг эм-таң ижер чорукту эвээжер, дамырларны арыглаар, организмден артык-дудуу чүлдөрү үндүрер, хан эргилдизин экижидер.

Эдилелдин хуусаазы үш чыл, магадылалы — 1 чыл. «Меридиан» — ол дээрге аарыг-аржыкты чок болдуар, кадыкшылды экижидер болгаш эм-таң чарыгдалдарына камналга болдуар амы-хууда өг-бүлө эмчизидир.

ИЮНЬ 2, 3-те 13 шактан 14 шакка чедир «Отчугаш» кинотеатрына эртер лекция үезинде херекселди садып ал, сүмени ал болур. Кирири чоктуг. Херекселдин өртөө 350 рубль, пенсионерлерге чингелделиг.

ЧАГЫЛГАРНЫ дараазында адресте хүлээп ал турар:
660012, Красноярск, а/я 13467.

Айтырыгларны (3912) 69-37-19 телефон дамчыштыр салып болур.
«Делегениң Уруулар камгалалының хүнү-биле чүректинг ханызындан изиг байырывисте чедирбишаан, ажыл-ижиңерге чедиринерни, амыдыралыңарга кадыкшылды, аас-кежини, өөрүшкүнү сеткиливист ханызындан күзедивис».

ИХЯ-ның дыңнады

ХЕРЕКТИ АЖЫДАР ХЕМЧЕГ ЛЕР АЛДЫНГАН

2005 чылдың май 6-да Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелин дежурный кезээне 17 шак 20 минута үезинде телефон-биле Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчунун, 237 дугаар бажының дужунда гараж чанынга танывазы улустар Сиин-оол Лакпаевич Оюнга удур күш ажыглап тургаш, автомашиназын хунаап алпарган деп дыңнадыг кирген.

Кем-херек болган черге оперативтиг истелге бөлүк чорупкан. Ооң составына Кызылдын ИХЭ-нин истелге салбырының истекчизи Виктория Доржу, кеземче херээ истээр салбырның опер-төлээзи, эксперт-криминалист болгаш кинолог шагдаа ыды-биле кирген.

Кем-херек болган черге истекчи биле эксперт-криминалист көрүлдени видеокамера дузазы-биле чоруткан. Кем-херек болган черни хынап көрүп турар үеде, херекке онаажыр боттук барымдаалар дилээринге истекчи эргежок чугула чүлдөрү кылган. Көрүлдө үезинде истекчи скотч дээр чыпшыңак лентаның 5 ангы үзүндүзүн экспертиге көргүзөргө, ында салаа истерин тодарадыры-биле экспертиза эртергерге, хоолгалаттары болдун-

мазын тайылбырлаан. Истекчи ону боттук барымдааларга кирибейн, оларны албайн барган. Чыгган материалдарны хынаан истелге салбырының даргазы анык истекчинин чазыын ол-ла хүн эткен, ынчанга ук чазыг эге истелгени чорударына шаптык болбаан.

Кем-херек болган черге оперативтиг төлээлер херекти истээр чогуур хемчеглерни алган, ол херекке каразыттырып турар кижилерниң дезер хире оруктары хынаан. Истел дилээр албан ыды Курсеи — Улуг-Хем кудумчуларының белдинге чедир истээш, исти чидирген.

Дыңнадыг келген дораан хоорайның шупту ОШАЧКИ постуларына болгаш ИХЯ-ның ажылдакчыларына автомашина оор алганының дугайында дыңнаткаш, оорларны илеридер хемчеглерни алыр даалганы берген.

Каразыттырып турар улустун фоторободун тургузары — когааран кижиниң оларның омур-хевирин сактып албааны-биле болдунмай барган.

Амгы үеде ук херекти үлгөткен кижилерни илеридири-биле истелгени Кызыл хоорайны ИХЭ-нин оперативтиг төлээлери чорудуп турар.

ТР-нің ИХЯ-зының парлалга албаны.

Ырак эвес-даа бол...

Кызыл кожунунун Ээрбек сумузда 890 кижип чурттап турар. Оларның иштинде 314 кижип 17 харга чедир назылыг уруглар. Чылдан чылче чаа төрүттүнген чаштарның саны өзүп турар. Эртен чылда төрүттүнген 1 хар четпээн уруглар — 20.

Бо чоокку чылдарда сумуга хууда ажил-агийлыг улус элээн немешкен. Сумунун девискээринде 21 кыштагың 15-и хуу улуска хамааржыр. Ээрбекте школа, уруглар сады, эмнелге пунктуу ажылдап турар. Эмнелге пунктуунун эргелекчизи фельдшер С.Д. Ондарның демдегеп турары-биле алырга, чурттакчы чоннун кадыкшыл байдалын экижидер, аарыг улустун эм-дом-биле хандырылга талазы-биле байдалы чүгээр. Бо чылдың эртен беш айларында эмчи дузазын дилеп келген улустун аразындан хан базышыгының аарыгларындан аараан улус хөй. Суму биле найысылал Кызыл аразы ырак эвес-даа бол, олар чүлге почта таварыштыр харыл-жажыр аргалыг.

Бистиң корр.

Шээр мал-биле бажың солчуп алыр деп тур мен. Бажыңның өртек-үнезин, малдың баш санын мээң-биле баш удур дугуржур.
Айтырар тел.: 6-16-03, 5-16-21.

ДЫҢНАДЫГ

Мөңгүн-Тайга кожунунун Мөген-Бүрен сумузда «Оргадай» көдээ ажил-агий бүдүрүлге кооперативи 2005 чылдың май 26-дан эгелеп дүшкенин дыңнатты.
Кооператив удуртукчузу.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Оюмаа Николаевна МОНГУШУН адынга Чөөн-Хемчик районун Ийме ортумак школының 1989 чылдың июнь 14-те тывысканы № 170620 аттестады читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң угбавыс Кара-Хөл ортумак школының башкызы **Ираида Белековна СОЯННЫ** сөөлгү орукче үдешкен школа, эмнелге, көдээ Культура бажынының коллективтеринге база суму чагыргазынга, чаңгысклассчыларынга, дөргүл-төрелдеривиске четтиргенивисти илеридип тур бис.

Дуңмалары.

Хөй уруг-дарыгны азырап кижизиткен, маадыр ие **Малчын-Тараа Боолукпаевна САЛЧАКТЫҢ** үр эвес аар аарааш мөчээни-биле ооң чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илереттивис. **Үндүрер хүнү май 27-де 11 шакта, Тээли суунун Найырал кудумчузу.**
Төрелдеринден.

ШЫН

е-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИДИСТЕР:** ниятилел-политиктиг аждис — 1-18-10, культура, өөредитте — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агий, улестур кидистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9741. Чагыг 55.

АГАР САНЫЫС: № 4070381040000010000 БОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яаманың Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде буруткэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ның Парлалга болгаш информация күүркометдинин типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетневин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшөй барып болур. Айгыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харьылаар.